

DI SEDSALIYA WÊ DE
YÛZÛNCÛ YILINDA
ROJÎ KURD
1913

Amadekar / Hazırlayan

KOMA XEBATÊN KURDOLOJİYÊ
KÛRDOLOJÎ ÇALIŞMALARI GRUBU



WEŞANÊN ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê / İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları 57
Rêzeya Xebatên Kurdolojiyê / Kürdoloji Çalîşmaları Dizisi 1
Rojî Kurd 1913 Koma Xebatên Kurdolojiyê / Kürdoloji Çalîşmaları Grubu

Berg & Rûpelsazî / Kapak & Mizanpaj Aysel Çetin
Wêneyê bergê Ji bergê hejmarê 4'emîn a *Rojî Kurdê*
Kapak Fotoğrafi *Rojî Kurd*'ün 4. sayısının kapağından
Çapa Yekem / Birinci Baskı Adar/Mart 2013
Çap / Baskı Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C Blok, No: 239
Topkapı-İstanbul Tel: (0 212) 613 12 11

ISBN: 978-975-6282-61-8
© Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê

ZEND BİLİM KÜLTÜR EĞİTİM BASIN YAYIN LTD.ŞTİ.

Cibali Mah. Atatürk Bulvarı, Ünlü İş Merkezi,
A Blok, Kat: 3 No: 21/ 82
Unkapanı- Fatih/ İSTANBUL
Tel: (0212) 621 82 00 Fax: (0212) 621 82 37

DI SEDSALIYA WÊ DE
YÛZÛNCÛ YILINDA
ROJÎ KURD

1913

AMADEKAR / HAZIRLAYAN

Koma Xebatên Kurdolojiyê
Kurdoloji Çalîşmaları Grubu

SERKARIYA PROJEYÊ / PROJE KOORDINASYONU

Mesûd Serfiraz - Serhat Bozkurt

BI HEVKARIYA / PROJE ÇALIŞANLARI

Alişan Akpınar
Ayhan Işık
Abdurrahman Yiğitalp
Bahadîn Hawar
Bersi Yetkin
Emrullah Deniz
Ayetulahê Mala Xêlid
Gülseren Duman
Hüseyin Bozdağ
İnci Şahin
Mehmet Polatel
Mesûd Serfiraz
Namık Kemal Dinç
Rûken Alp
Salih İbrahimoglu
Sami Tan
Semih Gezer
Serhat Bozkurt
Sezen Bilir
Tahir Baykuşak
Volkan Mantu
Yener Koç

WEŞANÊN ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

*Ji bo bîranîna kedkarên çapemeniya kurdî...
Kürt basın emekçileri anısına...*

NAVEROK/İÇİNDEKİLER

Pêşek.....	11
Pêşgotin	13
Önsöz	17
Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd û Kovara <i>Rojî Kurd</i>	21
Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti ve <i>Rojî Kurd</i> Dergisi.....	37
Çîroka Kovara <i>Rojî Kurd</i>	53
<i>Rojî Kurd</i> Dergisinin Hikâyesi	61
Kurteçîrokên Nivîskarên <i>Rojî Kurdê</i>	69
<i>Rojî Kurd</i> Yazarlarının Kısa Hayat Öyküleri	81

TÎPGUHÊZÎ/TRANSKRİPSİYON

Rojî Kurd, Jimar/Aded-1

Türkçe Bölümü/Beşa Tirkî

<i>Gâye, Meslek, Rojî Kurd</i>	98
<i>Bir Hitâb</i> , Doktor ‘Abdullah Cevdet	99
<i>Kürd Talebe Cem’iyyeti ve Kürdlerin Makâm-ı Hilâfete Hıdmetleri</i> , Kerküklü Necmeddîn. 100	
<i>Derd ve Devâ</i> , H... ..	102
<i>Garbla Şark, Milliyet Cereyânları</i> , Harpûtlı H. B.	103
<i>Ahvâl-ı İctimâ’iyyemiz</i> , Kerküklü Necmeddîn	104
<i>Kürdlerde Kâbiliyyet-i Temeddün</i> , Fahrî	106
<i>Hulâsa-i Efkâr</i> , ***	107
<i>Kuvâ-yı ‘Umûmiyye-i Hükûmet, Sûret-i Zuhûru, Lüzûm-ı Tefrîk ve Muvâzeneti</i> , <i>Bu Husûsdaki İhtilâfât-ı Efkâr ve Bu Bâbda Olan Nazariyyât</i> , Midhat	109
<i>Hurûfumuz ve Teshîl-i Kırâ’atı</i> , Süleymâniyeli Mes’ûd	112

Beşa Kurdî/Kürtçe Bölümü

<i>Tal û Şîrîn</i> , Silêmanî ‘Ebdulkerîm	114
<i>Mindal Bo Çî Zû Fêr[î] Xundin Nabê</i> , Silêmanî ‘Ebdulkerîm	116
<i>Be Te’sîr[î] Muhît[î] Maddî û Me’newî ‘İlm û Fen</i> , Silêmanî ‘Ebdulkerîm	118
<i>Cotkarî</i> , Diyarbekirî Necdet	120
<i>Çîrok</i> , Fû’ad Temo	121
<i>Dem[a] Kalê me - Çaxa me - Dema Tê</i> , Xezal	122
<i>Dîwan[î] Şa’ir[ê] Şehîr Hezret[î] Nalî</i>	124
<i>Xundin û Xebat</i> , Fadil Muxlis ‘Eşîr[ê] Millîf	128

Rojî Kurd, Jimar/Aded-2 **Türkçe Bölümü/Beşa Tirkî**

<i>Kürdlük İçin Ziyâ'-ı 'Azîm</i>	134
<i>Milletinize Karşu Vazîfeniz, Bulgaristânlı Togan</i>	134
<i>Müslümanlık ve Kürdlük, Bâbânzâde İsmâ'îl Hakkı</i>	137
<i>İttihâd Yolu, Doktor 'Abdullah Cevdet</i>	139
<i>Hulyâ Hakikat Oluyor, M. Sâlih Bedirhân</i>	141
<i>"Hêvî"den Ümîdimiz, Harpûtlı H. B.</i>	142
<i>Hurûfumuz ve Teshîl-i Kırâ'at, M. S. Azîzî</i>	143
<i>(Ta'mîm-i Ma'ârif ve Islâh-ı Hurûf Cem'iyet-i Muhteremesi Tarafından Vârid Olmuşdur</i>	144
<i>Kürd E'âzımı Huzûrund[a]: Salâhaddîn-i Eyyûbî</i>	148
<i>Hâdde-i Efkâr, ***</i>	150

Beşa Kurdî/Kürtçe Bölümü

<i>Bona Kurmancinî Wendakî Mezin</i>	152
<i>Her Min Bim û Kesî Tirî nî, Silêmanî 'Ebdulkerîm</i>	152
<i>'Ibret, Silêmanî 'Ebdulkerîm</i>	153
<i>Hîşyar bin, M. S. Azîzî</i>	154
<i>Çîrok, Fû'ad Temo</i>	155
<i>"Pîroznawe", Modanî X</i>	156
<i>[Helbesta Şêx Riza], Şa'ir[î] Şehîr Merhûm Şêx Riza</i>	160
<i>Ziman û Nezaniya Kurdan, Modanî X</i>	160
<i>Xebat [û] Xundin, Diyarbekirî Fikrî Necdet</i>	162
<i>Hewar û Fîzar[a] Misilmanî, Mehmed Akif [Ersoy], Wer. Modanî X</i>	163

Rojî Kurd, Jimar/Aded-3 **Türkçe Bölümü/Beşa Tirkî**

<i>Kürdlerin Te'âlîsi, Bâbânzâde İsmâ'îl Hakkı</i>	170
<i>Hayât-ı Meşâhîr: Bedirhânî Hüseyin Paşa</i>	172
<i>Kılıcdan Evvel Kalem, Sâlih Bedirhân</i>	174
<i>Kürd E'âzamı Huzûrunda: Salahâddîn-i Eyyûbî, M...</i>	177
<i>Derdlerimiz: Nifâkımız, H...</i>	180

Beşa Kurdî/Kürtçe Bölümü

<i>Be Firya Keyn-Mu'awenet, Silêmanî 'Ebdulkerîm</i>	182
<i>Tefsîr[ê] Şerîf, Şêx Mehmed 'Ebdullah Muftî[yê] Misir, Wer. M..X</i>	183
<i>Ziman, M..X.</i>	186
<i>'Erdê me, Diyarbekirî Fikrî Necdet</i>	188
<i>Berî Şîrê Qelem, M. Salih Bedirxan</i>	189
<i>Bextreşî û Mehrûmiya Kurdan, M..X</i>	194
<i>Çîrokê Kurmanca, Kendo</i>	196

Rojî Kurd, Jimar/Aded-4
Türkçe Bölümü/Beşa Tirkî

<i>Kürd Milliyeti, Lütfî Fikrî</i>	202
<i>Arâzî Mes'elesî, Hüseyin Şükrî</i>	204
<i>Kürdlüğün Menâkıb-ı Hamâsetinden İki Sîmâ-yı Besâlet, Ebû Rewşen</i>	206
<i>Gençliğe Hürmet, M. Bedirhân</i>	208
<i>Kürdlerde Kadın Mes'elesî, Erganî Ma'denli Y.C</i>	209
<i>Edebiyyâtımız ve Üdebâmızdan Bir Ricâ, Bâbân 'Abdül'azîz</i>	212
<i>Yükselmek İçün Himmet Lâzımdır, Müdîriyyet</i>	214

Beşa Kurdî /Kürtçe Bölümü

<i>Le Silêymâniye we Hatiwe, Süleymâniyeli Zîwer</i>	216
<i>Esl û Neslî Kurd, Kurdî</i>	217
<i>Hilatinî Rojî Iqbal, Silêmanî 'Ebdulkerîm</i>	218
<i>Le Tarîkî Bo Ronakî, Benî Ardelanî Ehmed Muhsin</i>	220
<i>Ji Mezin[ên] "Kurdan" ra, M.X</i>	221
<i>Gilî û Gazin, M.X</i>	224
<i>Serê Vê Jimar[a] Sisiyan da "Bextreşî û Mehrûmiyan Kurdan", M.X</i>	225
<i>Te'lîm û Terbiye, X. Serîzer</i>	227
<i>Menqibek Ji Mêraniya Kurmancîtiye: Du Kurmancê[n] Mêreşêr, Babê Rewşo</i>	228
<i>Çîrok, Babê Rewşo</i>	229
<i>Berê û Niha, Ekrem</i>	230

OSMANLI TÜRKÇESİ YAZILARIN SADELEŞTİRMESİ

Rojî Kurd, Sayı-1

<i>Amaç ve Yöntem, Rojî Kurd</i>	240
<i>Bir Hitap, Doktor Abdullah Cevdet</i>	241
<i>Kürt Talebe Cemiyeti ve Kürtlerin Hilafet Makamına Hizmetleri, Kerküklü Necmeddin</i> ...	242
<i>Dert ve Deva, H...</i>	244
<i>Doğuyula Batı, Milliyetçilik Akımları, Harputlu H. B.</i>	245
<i>Toplumsal Durumumuz, Kerküklü Necmeddin</i>	246
<i>Kürtlerde Medenileşme Kabiliyeti, Fahri</i>	248
<i>Fikirlerin Özü, ***</i>	249
<i>Devletin Genel Kuvvetleri: Ortaya Çıkışı, Ayrılık ve Eşitliğinin Gerekliliği,</i> <i>Bu Konudaki Fikir Ayrılıkları ve Görüşler, Midhat</i>	251
<i>Alfabemiz ve Okumayı Kolaylaştırma, Süleymaniyeli Mesud</i>	254

Rojî Kurd, Sayı-2

<i>Kürtlük İçin Büyük Kayıp</i>	260
<i>Milletinize Karşı Vazifeniz, Bulgaristanlı Togan</i>	260
<i>Müslümanlık ve Kürtlük, Babanzade İsmail Hakkı</i>	263

<i>Birlik Yolu, Doktor Abdullah Cevdet</i>	265
<i>Hayal Gerçek Oluyor, M. Salih Bedirhan</i>	267
<i>“Hêvî”den Ümidimiz, Harputlu H. B.</i>	268
<i>Alfabemiz ve Okumayı Kolaylaştırma, M. S. Azizî</i>	269
<i>Muhterem Tamim-i Maarif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti Tarafından Gönderilmiştir</i>	270
<i>Kürt Büyükleri Huzurunda: Salahaddin-i Eyyübî</i>	274
<i>Fikirlerin İncelenmesi, ***</i>	276

Rojî Kurd, Sayı-3

<i>Kürtlerin Yükselmesi, Babanzade İsmail Hakkı</i>	282
<i>Meşhurların Hayatı: Bedirhanî Hüseyin Paşa</i>	284
<i>Kılıctan Evvel Kalem, Salih Bedirhan</i>	286
<i>Kürt Büyüklerinin Huzurunda: Salahaddin-i Eyyübî, M...</i>	289
<i>Dertlerimiz: Nifakımız, H...</i>	292

Rojî Kurd, Sayı-4

<i>Kürt Milliyeti, Lütfü Fikri</i>	298
<i>Arazi Meselesi, Hüseyin Şükri</i>	300
<i>Kürtlüğün Kahramanlık Hikâyelerinden İki Cesur Sima, Ebû Rewşen</i>	302
<i>Gençliğe Hürmet, M. Bedirhan</i>	304
<i>Kürtlerde Kadın Meselesi, Ergani Madenli Y.C</i>	305
<i>Edebiyatımız ve Eebiyatçılarımızdan Bir Rica, Baban Abdülaziz</i>	308
<i>Yükselmek İçün Himmet Lazımdır, Müdüriyet</i>	310

HEMANÇAP/TIPKIBASIM

<i>Naveroka li gorî orjînalê kovarê/Derginin orjinaline göre içindekiler</i>	317
<i>Her çar hejmarên kovarê yê hemançapê/Derginin her dört sayısının tıpkıbasımı</i>	321

Pêşek

Paytexta osmanî Stenbol, ji her aliyê ve di dîroka kurdan de xwedî cihê gelek girîng e. Mîr, mîrek, pêşewa, pêşeng, kesên xuyanî û giregirên kurdan ji ber sedemên cur bi cur li vî bajarî kom bûne. Nemaze piştî têkçûna serhildan û berxwedanên kurdan ên li dijî desthilatiya osmanî, ev kes ji warên xwe hatine mişextkirin û li Stenbolê gihîştine nifûs û hêzeke wisan berbiçav ku êdî rejîmê jî ji wan û çalakiyên wan fikare kiriye.

Ev kes ji ber çî sedemê hatibin Stenbolê jî, gava mirov li dîroka kurdan a destpêka sedsala bîstan dinêre, dibîne ku hin kesên endamên van malbatan û hin kesatiyên navdar ên ji xanedan û malmezinên kurdan, ji çalakiyên çandî, rewşenbîrî, siyasî û hwd. dîr nemane û guhên wan her li qewamên siyasî, li pêşketinên li cîhana rojava bûye û ji raman û tevgerên neteweyî tesîrdar bûne.

Bi ragihandina Meşrûtiyeta Duyemîn (24 Tîrmeh 1908) re, piştî ku hinek rê li ber maf û azadiyan vedibe, kurd jî dest pê dikin xwe li Stenbolê di warên cuda cuda de bi rêxistin dikin û ji bo guhartina rewşa xwe ya heyî ya pêneqayîl zend û bendên xwe ba didin. Wekî avakirina komele û derxistina weşanan. Ji van komeleyan yek jî Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd (Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti) û organa wê ya weşanê *Rojî Kurd* e.

Rojî Kurd di dîroka çapemeniya kurd a di serdema osmaniyan de xelekeke girîng e ku hejmara wê ya pêşîn di 14 Receb 1331/6 hezîran 1329 (19 hezîran 1913) de derçûye. Ev weşaneke duzimanî ya mehane ye ku bi kurdî û osmanî hatiye weşandin. Beşa kurdî jî bi kurmancî û kurmanciya jêrê (sorani) ye û tevî hev 4 hejmarên wê derketine.

Rojî Kurd mijarên zanistî, civakî, dîrokî, aborî û wêjeyî yên der barê kurdan de ji xwe re kirine mebest û armanc ku bi rastî jî di nav rûpelên wê de li ser mijarên cihê gelek nivîsên hêja hene. Li ser rewşa sed salê berê, zanyariyên pir balkêş di nav xwe de dihewîne. Wekî bê ka kurdan çî dixwest, raman û helwesta wan a siyasî çî bû, ji bo kurdan û dewleta osmanî xwedî çî qenaetê bûn, bûyer û rûdanên wê dewrê çî hîkarî li wan kiriye û hwd.

Di nav rûpelên kovara *Rojî Kurd* e, wekî me got, zehf mijar û nîqaşên balkêş cih digirin. Yek ji van mijaran jî rewşa zimanê kurdî ye. Nemaze kêşeya alfabe, gramer, ferheng û rastnivîsê. Pirsgirêka alfabeyê hîn jî çareser nebûye û kurd nebûne xwedî alfabeyeke yekgirtî. Ev kula hanê ya ku nivîskarên *Rojî kurd* li serê nîqaş û gengeşî dabûn destpêkirin, neçûye serî.

Tiştêkî din ê balkêş jî ew e ku bi rastî hem ji nav damezirînerên komeleya Hêviyê hem jî ji nav nivîskarên *Rojî Kurd* gelek figûr û aktorên girîng rabûne ku cihê wan di nav dîroka têkoşîna siyasî ya kurdî, ya çandî, wêjeyî û weşangeriyê de pir xuya ye.

Bi tiwêjandin û vekolînên têrbaş ên li ser vê weşana sedsale û yên wekî wê, em bawer dikin ku dê roniyêke baş li destpêka sedsala bîstan a jiyana siyasî, çandî, weşan û rêxistinên kurdan bê girtin û hin aliyên nezelal ên kurdan ku baş nayên zanîn jî dê bên aşkerakirin.

Van salên dawiyê, di warê xebatên zanistî de kurdên xwedî payeyên akademîk jî pir radibin ku ev tiştêkî dilxweşker e. Ew hem bi çavekî zanistî hem jî bi nêrîneke ji hundir ve li kurdan dinêrin û ew bi xwe dîrok û raboriya xwe dinivîsin û rê li ber şaşî û çewtiyan digirin.

Endamên Koma Xebatên Kurdolojiyê jî xwedî weselekî wiha ne ku wan heta niha gelek xebatên hêjayî pesindanê kirine û wan îmzeyê xwe li gelek meqale, berhem û lêkolînên li ser kurdolojiyê xistiye. Jixwe gava li lêkolîn û analîzên Koma Xebatên Kurdolojiyê yên li ser *Rojî Kurd* bê nihartin, dê bê dîtin ku bi rastî jî ew bi awayekî berfireh û her wisan jî kûr û dûr li serê rawestiyane.

Divê em diyar bikin ku *Rojî Kurd* cara pêşîn bi vê xebatê ji herfên erebî ji bo herfên latînî nehatiye traskrîbekirin. Lê em bi dilekî rihet dikarin bibêjin ku piştî kedeke zehf zêde ya ku gelek dem kişandiye, cara yekem e ku hem bi rêbazeke zanistî hem jî bi analîzên berfireh û bikitekit xebateke wiha li ser *Rojî Kurd* tê kirin.

Bi saya xebatên wiha dê gelek weşan û berhemên kurdan ên bi herfên erebî, bibine latînî û kesên nikarin ji ber nezanîna alfabeya berê ji wan sûd wergirin, bi awayekî hêsan dê bişên van berhem û weşanên nimûne yên dîroka çapemeniya kurdî bixwînin û qet nebe ji raboriya xwe ya nêzik rasterast agahdar bibin.

Em wek Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê bi hebûna komên wiha, bi xebat û lêkolînên wan gelek kêfxweş in û em berdewamiya xebatên wiha ji wan hêvî dikin. Ji ber vê keda wan em Koma Xebatên Kurdolojiyê pîroz dikin. Em gelek dilşad in ku em berhemeke wiha çap dikin û pêşkêşî xwîner û lêkoleran dikin.

Di dema amadekirina çapê ya vê berhemê de alîkariya gelek kesan bûye. Bêyî ku em navên wan yek bi yek bidin, em dixwazin bidin xuyakirin ku em keda wan ji dil û can dişêkirînin û mala we ava dibêjin. Ji ber alîkariya darayî jî em ji birêz Yilmaz Korkmaz û Mehmet Mihti Altın re spasîyên xwe pêşkêş dikin.

Serokê Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê
ZANA FARQÎNÎ

Pêşgotin

Ev pirtûka li ber destê we ya bi navê “Rojî Kurd 1913” ji aliyê “Koma Xebatên Kurdolojiyê” ve hatiye amadekirin. Navê vê komê yê berê “Koma Xebatê ya di Çavkaniyên Osmanî de Kurd” bû. Ev kom di sala 2003’yan de di nava Weşanên Aramê de hatiye avakirin. Armanca vê komê bi feraset û têgihaştina ronîkirina ji jêr ber bi jor ve çavkaniyên der heqê kurdan ê di dema Împaratoriya Osmanî de derxe holê da ku her kes karibe bi rihetî ji wan sûtê wergire. Vê koma ku di dawiya sala 2010’an de navê xwe wek “Koma Xebatên Kurdolojiyê” guherandiye, heta vê demê sê pirtûk¹ û gelek gotar weşandine.

Kovara *Rojî Kurdê* ku amadekirina wê di nava xebatên ku me hetanî niha kirine de ya ku me herî zêde westandiye û bi qasî wê jî ji weşana wê kêfxweş bûne, di dîroka çapemeniya kurd a di serdema Osmanî de xeleekek girîng e. Wekî tê zanîn dîroka çapemeniya kurd bi weşana rojnameya *Kurdistanê* ya ku hejmara wê yekemîn ji aliyê Mikdad Midhat Bedirxan ve di 22’yê Avrêla 1898’an de li Qahîreyê hatiye weşandin dest pê kiriye û pîştî demekê Ebdurrehman Bedirxan derxistina vê rojnameyê girtiye ser xwe û weşana wê berdewam kiriye. Rojanmeya *Kurdistanê* ku ji Qahîreyê heta Cenevreyê, ji Cenevreyê heta Londonê, ji wir jî heta Folkstonê di qadekî mezin de, bi gotina M. Emîn Bozarslan wekî “rojnameyek gerok”² hatiye weşandin, di Meşrûtiyeta II’yem de, di 1908-1909 de, derxistina vê rojnameyê Surayya Bedirxan digire ser xwe û li Stenbolê wê diweşîne. Di wê demê de “Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (Komeleya Alîkarî û Pêşveçûnê ya Kurd)” heye û rojnameya wê *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* (Rojnameya Alîkarî û Pêşveçûnê ya Kurd) derdikeve. Lê belê temenê wê jî kin e. Ji bilî van wê demê ji aliyê hinek rewşenbîrên ji Balkanan û ji Kurdistanê bi navê *Şark ve Kürdistan* (Rojhilat û Kurdistan) rojnameyek tê derxistin û herî kême pînc hejmaran ji rojnameyê tên weşandin.

Kovara *Rojî Kurdê* ku di vê rêzekê de xeleeke gelek girîng e û di sala 1913’an de derdikeve pêşberî me, ji bo naskirina fikr û ramanên kurdan yê berî Şerê Yekemîn yê Cîhanê çavkaniyeke sereke ye. Çar hejmarên wê derketine û di nav rûpelên wê de nivîsên ku agahiyên girîng didin hene. Ev kovar bi tîpên kevn (erebî) hatiye nivîsandin û ji xeynî vê tenê di embarên çend pirtûkxaneyan de tê parastin. Ji bo ku ev kovar bi tevahî bigihêje xwendevanan, me wek Koma Xebatên Kurdolojiyê dest bi tîpguhêzî û ji nû ve weşandina wê kir. Ji bo vî karî me ji du salan zêdetir ked da. Ji ber ku zimanê

¹ Lütffî (Ahmed Ramiz), *Emir Bedirhan-20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek*, Amadekar. Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, Stenbol: bgst Yayınları, 2007; Kürd Talebe Hêvî Cemiyeti, *Hinkerê Zimanê Kurdî*, Amadekar. Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, Stenbol: bgst Yayınları, 2008; Kürdoloji Çalışmaları Grubu / Koma Xebatên Kurdolojiyê, *Kürt Tarihi Araştırmaları / Lêkolînên Dîroka Kurd-I: Osmanlı Kürdistanı / Kurdistanana Osmanî*, Stenbol: bgst Yayınları, 2011.

² *Kurdistan Rojnameya Kurdî ya Pêşîn (1898-1902)*, Amadekar. M. Emîn Bozarslan, Uppsala: Weşanên Deng, 1991, r. 62.

tirkî di nava salan de pir zêde hatiye guhartin, me tenê tîpguhêziya nivîsên bi tirkîya Osmanî bikira ji bo fêmkirina wan ne bes bû. Ji bo ku ev pirsgirêk bê çareserkirin, me nivîsên ku bi tirkî hatine nivîsandin, wergerandin ser zimanê ku îro tê bikaranîn.

Rojî Kurd, berî vê bi tîpên latînî hatiye weşandin. Ji aliyê Cemal Xeznedar ve di sala 1980'yî de li Bexdayê faqsimila sê hejmarên wê tevî pêşgotinek û nivîsek kurt hatiye weşandin. Ev berhem ji aliyê Weşanxaneya War ve, bi tevlêkirina hejmara 4'an, bi sernavê *Rojî Kurd* di sala 2002'yan de hatiye weşandin.³ Di xebata ku ji aliyê Weşanxaneya Warê ve hatiye amadekirin de nivîsên bi tirkîya osmanî li tirkîya nûjen hatibûn wergerandin. Lê belê tevî nivîsarên tirkîya nûjen tîpguhêziya nivîsan di xebatê de cih negirtibû. Li gorî me divê tîpguhêziya nivîsan jî tê de cih bigire, ji lew re me xebata amadekirina *Rojî Kurdê* me ji nû ve pêk anî. Em hêvî dikin ku di sedsaliya *Rojî Kurdê* de me weşaneke layiqî vê kovara girîng amade kiribe.

Der barê Tîpguhêzî de

Kovara *Rojî Kurdê*, ji nivîsên tirkîya osmanî û kurdî (kurmançî û soranî) pêk tê. Di tîpguhêziya tirkîya osmanî de me rêbazên ku bi gelemperî tîpên bikaranîn bi kar anîn. Tiştê ku diviya li nivîsan bê zêdekirin, di nava goşebendê ([]) de hate nivîsandin. Di serdema ku kovar hatiye çapkirin de, kevanek û goşebend ji dêlava dunikê dihate bikaranîn. Kevanekê û goşebendên di orjînalê de wekî xwe hatine hiştin û goşebendên ku di orjînalê de hebûn, der heqê wan de nîşe hatine danîn. Nîşeyên ji orjînalê de ne, bi nîşeyekê hatin diyarkirin. Ji bilî van nîşeyan, hemû nîşe û jêrenot ji aliyê me ve hatine danîn.

Di tîpguhêziya kurdî de jî “hemze” bi nîşaneyê dabirê (‘) û “eyn” bi dabira serjêrkî (‘) hate nîşandan; tîpa “xeyn”ê li gorî Celadet Bedirxan ku di pirtûka xwe rîzimanê ya bi navê *Elfabêya Kurdî & Bingehên Gramera Kurdmancî*⁴ de nîşan daye wek (x) hatiye nîşandayîn.

Di nivîsên kovarê de gelek beytên erebî û farisî û gelek ayetên ji *Quranê* hebûn. Ev beyt û ayetên *Quranê* li gorî orjînalê wan bi tîpên erebî me nivîsandin û me wergera wan di nîşeyan de da.

Me nivîsên kurdî wernegerandin kurdiya îro, ji ber ku zimanê hinek nivîsên kurdî yê sed sal berê hatine nivîsandin, bi taybetî yê M.X (Xelîl Xeyalî/Hâlîl Hayalî) û Salih Bedirxan bi qandî ku mirov heyîrî bimîne paqij bûn. Lê belê di hinek nivîsên bi kurdî de me pir zehmetî kişand. Hetanî ji destê me hat, me sererastkirinên nêzî deqa resen û li gorî wateyê rast pêk anîn. Ji bilî van, ji bo ku xwendekar karibe wergera me û orjînalê de bide ber hev, ji sererastkirinên ku em jê ne piştrast bûn, me wekî

3 *Rojî Kurd*, Werger û tîpguhêzî: A. Meretowar, C. Amedî, S. Azad Aslan, Stanbol: Weşanên War, 2002. Ev kovar ji aliyê Ebdulla Zengenî ve wergerawêyî Soranî û faksimileya wê di bin navê *Rojî Kurd (1913, Estenbûl): Kovarî Civatî “Hêvî”y Qutabiyânî Kurd* de di sala 2005an de li Silêmaniyê hatiye çapkirin. Ev pirtuk ji nav weşanên Binkey Zîn derketiye. Di wergerê de me ji van herdû çapan sûd girt. Lê belê me tekstê xwe esas girt.

⁴ Celadet Alî Bedir-xan, *Elfabêya Kurdî & Bingehên Gramera Kurdmancî*, Stockholm: Nefel, 2002, r. 12.

ku di metnê de hatiye nivîsandin di nîşeyan de dan.

Di nivîsandina nivîsên kurdî de pirsgirêka sereke ya ku em lê rast hatin, tunebûna standarteke rastnivîsa peyvên bû. Wekî mînak, peyva “xwe” di nivîsa yekî de wekî “xwe (خوه)” di nivîsa nivîskarekî din de wekî “xu (خو)”, di hin nivîsan de jî wekî “xa (خا)” hatiye nivîsandin. An jî nivîskarekî “nivîsandin (نویساندن)”, nivîskarekî din wekî “nûsandin (نوساندن)” nivîsandiye. Hetanî ji dest me hat me ev cûdahî parastin û yê ku me guhartin jî me di nîşeyan de nîşan dan.

Di metnên kurdî de herî zêde me li ser veqetandekan (îzafê) nîqaş kir. Wek mînak di nivîsa kurdî ya bi tîpên erebî de, tîpên ji bo veqetandekan tên bikaranîn wek “î”, “ê” û “a”, li hin cihan hatibû nivîsandin, li hi cihan jî nehatibû nivîsandin. Hinek tîpên ku di nivîsa çapxaneyê de nayên nîşandan, dema xwendinê tên xwendin. Wek tercîhekê li cihê ku ev veqetandek nehatibû nîşandan, me ev veqetandek di nava koşebendê de nîşan dan. Me xwest ku dema xwendevan li tekstê binêre, cihê tîpên veqetandekê nehatiye nîşandan û metnê bi halê xam bibîne.

Di tekstê de şaşiyên nivîsandina tîpan pir zêde bûn: Ji dêlava tîpa “yê”, tîpa “pê” an jî tîpa “bê”; ji dêlava tîpa “nûn”ê tîpa “tê” an jî “sê”; li dewsa tîpa “jê” tîpa “zê” hatibû nivîsandin û hwd. Li hinek cihan jî tîpên di destnivîsê de dişibiyên hev, li nav hev hatibûn xistin: Ji dêlava “waw”ê, “dal”; ji dêlava “hê”, “sad”; li cihê “kefelîf”ê, “ti-elîf” an jî berevajî wan. Hinek xeletiyên nivîsandinê jî bi rengê guhartina cihên tîpan rû dida: wek cihguhertina tîpên “elîf” û “waw”ê. Şaşiyên diyar ên ku em ji wan bawer bûn me bêyî ku nîşeyê daynin sererast kirin. Ji bilî vê di metnê de ji aliyê xalbendiyê ve gelek xeletî hebûn. Cihê ku wate xera dikir, me sererast kir. Ev çewtiyên bi vî rengî, bi me re fikra ku tîprêzê vê kovarê bi kurdî nedizanî çêkir. Ji ber ku dema ev kovar dihate weşandin, nivîsa ku bi destnivîsê dihat nivîsandin diçû çapxaneyê, li wir ji aliyê kesên tîprêz ve ev nivîs dihatin rêzkirin û wisa dihatin çapkirin. Dema ku tîprêz wî zimanî (baş) nizanibe çewtiyên ku li jor me jimartine û yê ku hê me qala wan nekirine, di çapê de bi hêsanî pêk tên.

Pergala Pirtûkê

Di pirtûka bi navê *Emîr Bedirhan* ya ku berê ji aliyê me ve hatiye çapkirin de, piştî nivîsa destpêkê tîphuhêzî û piştî wê jî wergera bi tirkîya îro cih girtibû. Lê belê xwendevanên ku piştî xwendina nivîsa destpêkê, bi tîpguhêziyê re rû bi rû diman, di xwendina pirtûkê de zehmetî dikişandin û gelek jî ber vê yekê dev ji xwendinê berdidan. Ji ber vê yekê heta ji destê me hat, di xebatên me yê din de me berî tîpguheziyê deqa bi tirkîya îro da.

Di vê pirtûkê de me tirkîya Osmanî wergerande tirkîya îro. Lê ji ber ku kurdîya wê xweş dihate fêmkirin, me beşên kurdî tenê tîpguhêziya wan kir. Li gorî vê ewil nivîsên destpêkê, piştî wan nivîsan tîpguheziya beşên tirkî û kurdî, paşê wergera nivîsên bi tirkîya Osmanî li tirkîya îro û hemançap (faksîmile) ya kovarê cih digire.

Spasî

Di amadekirina vê pirtûka “Rojî Kurd 1913” de gelek hevalên me alîkariyên girîng dane me. Di wergera beşên erebî de Mele Evdisselamê Bêcirmanî, Mele Hıdır Bedirhanoglu û Seda Altuğ alîkariya me kirin. Ömer Faruk Yekdeş, hemû tekst xwendin û ew sererast kirin. Zekî Gürür, di sererastkirina hejmara yekem a beşa kurdî de alîkariya me kir. Ji bo kurteçîrokên nivîskarên *Rojî Kurdê* yên ji başûrê Kurdistanê Seevan Saeed ji bo me ji soranî bo kurmancî werger çêkir. Yılmaz Korkmaz û Mehmet Mihti Altın, di pêvajoya çapê de di warê aborî de pişgirî dane me. Ji bilî vê ji bo alîkariya Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê û ji hevalên me yên ku alîkariya me kirine re jî gelekî spas...

Koma Xebatên Kurdolojiyê

Önsöz

Elinizde tuttuğunuz “Rojî Kurd 1913” başlıklı kitabı hazırlayan “Kürdoloji Çalışmaları Grubu”, 2003 yılında Aram Yayınları bünyesinde kurulan ve tabandan aydınlanma anlayışıyla Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Kürtlere dair kaynakları ortaya çıkararak herkesin rahatlıkla yararlanabilmesini sağlamayı amaçlayan “Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu” adındaki topluluğun, 2010 yılının sonlarına doğru aldığı yeni ismidir. Grup, şimdiye kadar üç kitap¹ ve çok sayıda da makaleye imza attı.

Yayıma hazırlanması şimdiye kadar yaptığımız çalışmalar içinde bizi en çok uğraştıran ve bir o kadar da mutlu eden *Rojî Kurd* dergisi, Osmanlı dönemi Kürt basın tarihinin önemli bir halkasıdır. Bilindiği üzere Mikdad Midhat Bedirhan’ın, Kahire’de ilk sayısını 22 Nisan 1898’de çıkardığı *Kurdistan* gazetesi ile başlayan Kürt basın tarihi, sonraları gazeteyi ondan devralan Abdurrahman Bedirhan ile devam eder. Kahire’den Cenevre’ye, Cenevre’den Londra’ya oradan da Folkstone’a kadar uzanan geniş bir alanda, M. Emin Bozarslan’ın tabiriyle “gezgin [bir] gazete”² hâlinde yayımlanan *Kurdistan*’ı, II. Meşrutiyet döneminde, 1908-1909’da, Süreyya Bedirhan devralır ve İstanbul’da yayımlar. Aynı döneminde karşımıza bu kez “Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti” ile onun yayın organı *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* çıkar. Ancak onun da ömrü kısa olur. Bunların yanı sıra, bu dönemde bir kısım Balkan ve Kürdistan kökenli aydınlar tarafından *Şark ve Kürdistan* adında bir gazete çıkartılır ve bilindiği kadarıyla en az beş sayı yayımlanır.

Bu silsilenin önemli bir halkası olarak 1913’te karşımıza çıkan *Rojî Kurd* ise, I. Dünya Savaşı öncesi Kürt aydınının fikir dünyasına dair önemli bir kaynak konumundadır. Dört sayı çıkmış olan *Rojî Kurd*, değerli bilgiler içeren önemli yazıları sayfalarına taşımıştı. Eski harflerle ve üstelik sadece birkaç kütüphanenin deposunda muhafaza edilen *Rojî Kurd*’e olabildiğince çok okuyucunun ulaşabilmesi için Kürdoloji Çalışmaları Grubu olarak derginin Latin harflerine aktarılması ve yeniden neşredilmesi projesini ele aldık ve iki yılı aşkın bir süre bunun için emek sarf ettik. Türkçe yıllar içinde çok fazla değişime uğradığı için Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan yazıları yeni harflere aktarmak dergideki yazıların anlaşılabilmesi için yeterli olmuyordu. Bu sorunun giderilmesi için de dergilerdeki Osmanlı Türkçesi tüm yazıları günümüz Türkçesine de çevirdik.

Rojî Kurd daha önce Latin harflerine aktarılarak neşredildi. Cemal Xeznedar ta-

¹ Lütfi (Ahmed Ramiz), *Emir Bedirhan-20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek*, Haz: Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, İstanbul: bgst Yayınları, 2007; Kürd Talebe Hêvî Cemiyeti, *Hinkerê Zimanê Kurdî*, Haz: Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, İstanbul: bgst Yayınları, 2008; Kürdoloji Çalışmaları Grubu / Koma Xebatên Kurdolojîyê, *Kürt Tarihi Araştırmaları / Lêkolînên Dîroka Kurd-I: Osmanlı Kürdistanı / Kurdistana Osmanî*, İstanbul: bgst Yayınları, 2011.

² *Kurdistan Rojnameya Kurdî ya Pêşîn (1898-1902)*, Haz: M. Emin Bozarslan, Uppsala: Deng Yayınları, 1991, s. 62.

rafından 1980 yılında Bağdat'ta önsöz ve kısa bir girişle üç sayısının tıpkıbasımı yayımlandı. War Yayınları da, Cemal Xeznedar'ın bu kitabına derginin dördüncü sayısını da ekleyerek *Rojî Kurd* başlığıyla 2002 yılında yayımladı.³ Ancak War Yayınları tarafından yayımlanan çalışmada Osmanlı Türkçesiyle yazılan yazılar günümüz Türkçesine aktarılmış, fakat sadeleştirilmiş metinle birlikte yazıların transkripsiyonuna yer verilmemişti. Yazıların transkripsiyonlarına da yer verilmesi gerektiğini düşündüğümüz için çalışmayı yeniden ele aldık ve *Rojî Kurd*'ün yüzüncü yılında, bu önemli dergiye layık bir basım yapmaya çalıştık.

Transkripsiyona dair

Rojî Kurd dergisi, Osmanlı Türkçesi ve Kürtçe (Kurmancî ve Soranî) yazılardan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış yazılarda yaygın olarak kullanılan transkripsiyon yöntemleri kullanıldı. Eklenmesi gerektiği düşünülen kelime ve harfler köşeli parantez ([]) içerisinde verildi. Derginin yayımlandığı dönemde, günümüzde kullanılan tırnak işareti görevini gören ve metnin orijinaline ait olan parantez ve köşeli parantezler aynen bırakıldı ve metnin orijinaline ait olan köşeli parantezlerin, metne ait olduğuna dair notlar düşüldü. Metnin orijinalindeki dipnotların da metne ait olduğu belirtildi. Bunun dışında kalan tüm not ve açıklamalar tarafımızdan eklendi.

Kürtçe transkripsiyonda ise “hemze” (‘) ve “ayın” (‘) ile gösterilirken; “gayın” harfini Celadet Bedirhan'ın *Elfabêya Kurdî & Bingehên Gramera Kurdmancî*⁴ isimli gramer kitabında gösterdiği gibi (x̄) şeklinde gösterdik.

Dergideki yazılarda çok sayıda Arapça ve Farsça beyit bulunmakta ve *Kurân*'dan yapılan alıntılar yer almaktaydı. Bu beyitleri ve alıntılarını orijinallerine uygun olarak, Arap alfabesiyle yazdık ve çevirilerini dipnotlara koyduk.

Kürtçe yazılarda sadeleştirme yoluna gitmedik, zira yüz yıl önce yazılmış bazı Kürtçe yazıların dili; bilhassa M.X (Xelîl Xeyalî/Hâlîl Hayalî) ve Salih Bedirhan'ın kiler şaşılacak derecede sade ve temizdi. Ancak bazı Kürtçe yazılar da bizi oldukça zorladı. Elimizden geldiğince anlamı bozmayacak şekilde düzeltmeler yaptık ve yaptığımız düzeltmeleri de dipnotlarda gösterdik. Ayrıca, okuyucunun çeviriyi karşılaştırabilmesi için, düzeltisinden emin olmadığımız kelimelere, metinde yazıldığı şekliyle dipnotlarda yer verdik.

Kürtçe metinlerin yazımında karşılaştığımız bir sorun da kelimelerin yazımında uyulan belli bir standartın olmamasıydı. Örneğin “xwe” kelimesini bir yazar “xwe (خوه)”, diğer yazar ise “xu (خو)” veya “xa (خا)” okunacak şekilde yazabiliyordu. Ya

³ *Rojî Kurd*, Werger û tîpveguhezêrî: A. Meretowar, C. Amedî, S. Azad Aslan, İstanbul: Weşanên War, 2002. Ayrıca bu dergi, Ebdulla Zengenî tarafından Soranî'ye çevirisi ve tıpkıbasımıyla beraber *Rojî Kurd (1913, Estenbûl): Kovarî Civatî “Hêvî”y Qutabiyânî Kurd* adıyla 2005 yılında Silêmanî'de yayınlanmıştır. Bu kitap Binkey Jîn yayınları arasından çıkmıştır. Biz çevirimizde bu iki kaynaktan da yararlandık. Ancak elimizdeki metni esas aldık.

⁴ Celadet Ali Bedir-xan, *Elfabêya Kurdî & Bingehên Gramera Kurdmancî*, Stockholm: Nefel, 2002, s. 12.

da bir yazar “nivîsandin (نویساندن)” yazarken, bir diğeri aynı kelimeyi “nusandin (نوساندن)” olarak yazabiliyordu. Elimizden geldiğince bu farklılıkları korumaya çalıştık ve yaptığımız düzeltmeleri de dipnotlarda gösterdik.

Kürtçe metinlerde en çok tamlamaların yazılışı konusunda tartıştık. Örneğin eski harfli metinlerin yazımında tamlama harfleri olarak kullanılan “î”, “ê” ve “a” bazen yazılmakta bazen de yazılmamaktaydı. Eski yazımda bunların bir kısmı harekeler ile gösterilmektedir. Matbaa yazımında bazıları gösterilmeyen bu harfler okunurken dile getirilmektedir. Biz tercih olarak, tamlama eklerinin gösterilmediği yerlerde, tamlama ekini köşeli parantez içerisinde gösterdik. Böylece okuyucunun metne baktığında tamlama eklerinin konulmadığı yerleri ve metnin ham hâlini bir bütün olarak görebilmesini hedefledik.

Metindeki noktaların yanlış yazımının sınırı yoktu: “Ye” harfi yerine “pe” ya da “be”; “nun” harfi yerine “te” ya da “se”; “je” harfi yerine “ze” yazılması gibi. Bazı yerlerde ise el yazısında birbirine benzeyen harfler karıştırılmıştı: “Vav” harfi yerine “dal”; “ha” harfi yerine “sad”; “kef-elif” yerine “tı-elif” ya da tam tersi gibi. Harflerin yerlerinin değiştirilmesi suretiyle yapılan yazım yanlışları da bulunmaktaydı: “Elif” ve “vav”ın yer değiştirmesi gibi. Bu hataların yanlış yazımdan kaynaklandığından emin olduğumuz durumlarda, bunları dipnotlarda göstermeden düzelttik. Ayrıca metinlerdeki noktalama işaretlerinde de yanlış yazımlar çoktu. Anlamı bozduğu yerlerde, bunları da düzelttik. Bu türden yanlış yazımlar, bizde dizgiyi yapan kişi ya da kişilerin Kürtçe bilmediği düşüncesini uyandırdı. Çünkü derginin yayımlandığı süreçte el yazısıyla yazılmış olarak matbaaya giden yazı, dizgici tarafında dizilir ve sonra da basılırdı. Yukarıda yazdığımız ve daha saymadığımız pek çok yanlış, el yazısıyla yazılmış yazılarda ve dilin iyi bilinmediği durumlarda kolayca karıştırılabilecek şeylerdir.

Kitabın Düzeni

Daha önce yayınladığımız *Emîr Bedirhan* başlıklı kitabımızda, giriş yazısından sonra, metnin transkripsiyonunu koymuş, ardından metnin sadeleştirilmiş hâline yer vermiştik. Ancak giriş yazısını okuduktan sonra transkripsiyon metniyle karşılaşan okuyucuların, kitabı okumakta zorlandığını fark ettik. Bu nedenle daha sonraki çalışmalarımızda, elimizden geldiğince önce sadeleştirilmiş metne yer verdik. Ancak bu kitapta, sadece Osmanlı Türkçesiyle yazılmış yazılarını sadeleştirdik. Kürtçe yazılar kolaylıkla anlaşılabilirdiği için sadeleştirmeye gerek duymadık. O açıdan kitapta sırasıyla tarafımızdan yazılan giriş mahiyetinde yazılmış birkaç yazı, derginin dört sayısının Türkçe ve Kürtçe olmak üzere transkripsiyonu, Türkçe yazıların sadeleştirilmiş hâli ve derginin orijinalinin tıpkıbasımı yer aldı.

Teşekkür

“Rojî Kurd 1913”ü yayıma hazırlandığımız süreçte birçok arkadaşımız değerli katkılarını sundu. Arapça kısımların çevirilerinde Mele Evdisselamê Bêcirmanî, Mele Hıdır Bedirhanoglu ve Seda Altuğ bize yardımcı oldu. Ömer Faruk Yekdeş, tüm metinleri okuyarak yaptığımız çevirileri kontrol etti. Zeki Gürür, birinci sayının Kürtçe kısımlarını okuyup düzeltme zahmetinde bulundu. Seevan Saeed, *Rojî Kurd*’ün Güney Kürdistanlı yazarlarının yaşam öyküleri için Soraniceden Kurmanci’ye çeviri yaparak bu çalışmaya katkı sundu. Yılmaz Korkmaz ve Mehmet Mihti Altın, kitabın basım sürecinde maddi yardımlarını esirgemeyerek bize destek oldular. Ayrıca kitabın basım sürecindeki yardımları için İstanbul Kürt Enstitüsü çalışanlarına ve bizden yardımlarını esirgemeyen tüm dostlarımıza sonsuz teşekkürler...

Kürdoloji Çalışmaları Grubu

Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd û Kovara *Rojî Kurd*¹ Tevgerên Komelebûnê Beriya Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd

Her çendî *Kurdistan* rojnameya pêşîn e ku rewşenbîrên kurd sala 1898'an² derxistine, di nava Împeratoriya Osmanî de tevger û xebatên rêkxistinî û weşangerî yên komên etnîk bi hawayekî legal piştî 1908'an yanî di serdema Meşrûtiyeta II'yem de bi xurtî dest pê kirine. Rewşenbîrên kurd, tirk û ermenî ku bi dijberiya desthilatiya Ebdulhemîdê II'yem dibûne yek, bi destpêka desthilatiya nû ve bêhtir dikevîne tevgerên komelesazî û rojnamevaniyê. Bi taybetî salên piştî Meşrûtiyeta II'yem li gorî salên rêveberiya Ittihat ve Terakki'yê [Îttîhad û Tereqqî ango Yekîtî û Pêşveçûn] bi hestên azadî, wekhevî û dadmendiyê, nemaze bi rabûna sensûrê re şewazeke berfirêhtir a azadiyê aniye. Encameke pêşîn a vê serdemê, tam piştî şoreşa sala 1908'an avabûna Kürt Teavûn ve Terakki Cemiyeti (Komeleya Alîkarî û Pêşveçûnê ya Kurd) (ji vir pê ve KAPK) û weşandina rojnameya Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi ye [Rojnameya Alîkarî û Pêşveçûnê ya Kurd] (ji vir pê ve RAPK).³ *Rojî Kurd* weşanek ji yên Komeleya Hêviyê bû û bi vê xebata tîpguhêzî û zimannûjenkirinê tê veraberkirin, ji bo têgihîştina wekhevî û cihêtiyên wê kovarê û weşanîne din ên wê serdemê agahîdana li ser damezrînerên KAPK'ê û navroka RAPK'ê dê sûdemend be.

Seyîd Ebdulqadirê kurê Şêx Ubeydullahê Nehrî serokatiya KAPK'ê kiriye. Emîn Elî Bedirxan, Babanzade Zihnî Paşa, Xelîl Xeyalî, Ehmed Cemîl Begê Diyarbekirî û Ehmed Ramizê Liceyî hin ji rêveberên komeleyê bûn.⁴ Di rêzîknameya binyatî ya KAPK'ê de bi taybetî hatiye destnîşankirin ku Seyîd Ebdulqadir heta ku sax be gerîndeyê berpîrs e.⁵ Ev îbare dide fêhmîkirin ka Seyîd Ebdulqadir di komele û dezgeha wê ya weşanê de çendî xwedan tesîr bûye. Her wiha tê de hatiye danîşankirin ku Ehmed Cemîl Beg sernivîskarê RAPK'ê ye.

Komele û dezgeha wê ya weşanê ne tenê li Stenbolê çalak bûn. Tê zanîn⁶ ku li Bedlîs, Mûş, Diyarbekir, Mûsil, Erzirom, Xinis û Bexdayê jî şaxên KAPK'ê hebûne

¹ Ev nivîs ji teza mastera min ya bi sernavê Gülseren Duman "The Formation of the Kurdish Movement(s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010, hatiye berhevkerin.

² Malmîsanij, *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936)*, Stenbol: Vate Yayınları, 2009, r. 115.

³ Di çavkaniyan de Civata Azmî Qewî a Kurd derbas dibe ku di sala 1900'î de ji aliyê Kurdîzade Ahmed Ramiz hatibû avakirin. Bnr li. Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopî), *Doza Kurdistan (Kürdistan Davası): Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Mehmet Bayrak (ed), Enqere: Öz-Ge Yayınları, 1991, r. 31. Ji bilî vê, li gorî raporek ku Şükrü Hanioğlu nixandiyê, tê fêmkirin ku ev cemiyet li dora sala 1906'an hatiye girtin. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2001, r. 96.

⁴ Malmîsanij, *Kürt Teavûn ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, Stenbol: Avesta Yayınları, 1999, r. 27.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt. 1, Stenbol: Hurriyet Vakfı Yayınları, 1984, r. 413.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *bn*, r. 45. Celîlê Celîl jî der barê şaxên KAPK'ê de bi hûrgilî agahiyan dide. Bnr li. *Kürt Aydınlanması*, Stenbol: Avesta Yayınları, 2000, r. 66-69.

û “Beyannameya Komeleyê”⁷ ku di jimareya yekemîn a rojnameya wê ya “dînî, ilmî, siyasî, edebî û komelkî” *RAPK*’ê de hatiye weşandin, dide xuyakirin ku komele û rojname çî qasî li rewşa siyasî ya serdemê tên. Seba ku piştî Meşrûtiyeta II’yem hatiye damezrandin, li gel kurdan avakirina “hemwelatiya Osmanî” jî kiriye erkeke xwe. Bi destnîşaniya Kanun-i Esasi [Qanûna Esasî] ya bingeha wê hukmên şerî’etê bû, armanca sazûna komeleyê, kifşkirina pêdiviyên gelê kurd û bi perwerdehiyê pêşvebirin û gihandina wî ya refahê bû. Ji hêlêke din ve, bi saya fikra hemwelatiya wekhev, armanceke din a komeleyê ew bû ku hewl bide dubendiyên bi gelên din, nemaze yên bi ermeniyên re çareser bike. Xuya ye ku KAPK di gel fehma hemwelatiya wekhev helwesteke nenavendîtiyê [edem-î merkeziyet] jî hebû. Ev yek di beyannameya komeleyê de ji pêşniyarên wekî zêdekirina desthilatiya wîlayetan tê fêhmîkirin. KAPK beyan dîke ku ji bo pêşvebirina Dewleta Osmanî destekê dide hemû fikr û reforman û piştgirîya “bernameya siyasî ya Cemiyeta Îttîhad û Teraqqî ya Osmanî” dîke. Bi taybetî ev xal û bi gelemperî beyannameya komeleyê li armanca damezrandinê tê û cihêtiya bingehîn ya KAPK’ê ji komeleyên kurd ên dîvre hatine sazîkirin nîşan dide.

Nivîsarên rewşenbîr û pêşengên kurd ên mîna M. Tewfîqê Silêmanî (Pîremêrd), Îsmâil Heqqî Babanzade, Ehmed Cemîl, Seîdê Kurdî û Seyîd Ebdulqadir jî di çarçoveya babetên beyannameyê de, li ser pîrsgirêkên warên ziman, aborî û perwerdehiyê dinivîsîn û seba çareserîkirina wan pêşniyarî pêşkêşdîkirin. KAPK’ê her wiha berpirsiyarî girtiye ser xwe ku pîrsgirêkên li erdnîgariya ku kurd û ermenî bi hev re lê dijîn çareser bike. Mesela, piştî îlana Meşrûtiyeta II’yem ji bo îslah an jî rakirina Lîwayên Hemîdiye çend pêşniyazan kirine. Bi weşandina telgrafên eşîrên kurd, xwestine balê bikişînine ser pîrsgirêkên gelê kurd ku bi gotina Janet Klein, doza pêşengîtiya⁸ wî gelê kirine.

Neh jimareyên *RAPK*’ê li cem me hene. Tarîxa çapa jimareya dawîn 30’ê Rêben-dana 1909’an e. Ji ber ku di jimareya dawîn de li ser rawestandina weşanê tu agahî tune, dibe ku jimarene piştî derketibin wînda bûbin. Lê rewşa siyasî ya serdemê jî dibe ku kiribe ku komele xebatên xwe rawestîne. Malmîsanîj diyar dîke ku komele piştî bûyera 31ê Adarê (1909) hatiye girtin.⁹ Bûyera 31’ê Adarê ji Îttihat ve Terakîyê re ku bûye destpêka heyameke nû, kiriye ku çewisandina muxalefetê zêdetir bibe. Ji ber bûyerên bi vî rengî û encamên wan, sala 1909’an guherînine qanûnî hatine kirin. Qanûna Cemiyetan ya 16’ê Gelawêjê yek ji wan guherînan bû; pêşî li avalirina komeleyan vedikir, lê belê sînorê çalakîyên karibin bikin teng û ji bo girtina komeleyan çarçoveya zagonê kifşe dîkir.¹⁰

⁷ M. Emîn Bozarslan, *Kürt Teaviin ve Terakki Gazetesi*, Uppsala: Weşanên Deng, 1998, r. 40.

⁸ Janet Klein, “Claiming the Nation: The Origins and Nature of Kurdish Nationalist Discourse: A Study of the Kurdish Press in the Ottoman Empire”, Unpublished M.A. Thesis, Princeton University, 1996.

⁹ Malmîsanîj, *Kürt Teaviin ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, r. 52.

¹⁰ Fûsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrûtiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, Stenbol: İletişim Yayınları, 2004, r. 27.

KAPK'ê, wekî gaveke piştî pêkhatina armanca hevpar a hevkarîya Jon Tirkan û rewşenbîrên kurd ku bi dijberîya Ebdulhemîdê II. dest pê kiribû, weşana xwe demeke dirêj nedomandiye, rewşa guherok a siyasî bandor li nivîsan û çalakiyên rêxistinî kiriye.

Tê zanîn¹¹ ku piştî KAPK'ê, bi taybetî seba pêkanîna armancên wê yên perwerdehiyê, Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti [Komeleya Kurd a Belavkirina Perwerdehiyê] (ji vir pê ve KKBP) hatiye damezirandin. Karê girîngtirîn yê vê komeleyê, di sala 1910an de li Stenbolê vekirina “Meşrutiyet Mektebi”¹² ye [Dibistana Meşrûtiyetê] û armanca mezintirîn li wîlayetên kurdan jî vekirina dibistanan e. Lê belê KKBP jî mîna KAPK'ê piştî demekê hatiye girtin. Di sînorkirina xebatên komele û girtina wan de helbet rola polîtîkayên hikûmetê hebû lê belê divê reqabeta navbera rewşenbîr û pêşengên kurdan jî di bîra mirov de be. Mesela, di *Rojî Kurdê* de nivîsarên nivîsakrekî/e bi navê Xezal agahiyên balkêş dihewîne. Nivîskar dibêje beriya çend salan mezinên kurdan li hev civiyane û yek-du komele ava kirine. [Divê ev komele KAPK û KKBP bin.] Lê belê li gorî nivîskarê/î damezrînerên komeleyan bi hev ketine, sedem reqabeta mezinatiyê belav bûye. Dûvre di demeke kin de xortên kurd hatine cem hev û wan Hêvî damezirandiye. Lê nivîskar ji bêeleqetî û alînekirina mezinên kurdan gazincan dike.¹³ Ev gotinên Xezal ne tenê pêvajoya belavbûna KAPK û KKBP'ê lê belê pêvajoya avabûna Hêviyê jî ji me re ronî dike.

Sedemên belavbûnê her çî bin, di destpêka sedsala 20'an de hem KAPK hem jî KKBP bi helwesta rewşenbîrên kurd ên li ser navê gelê xwe îrade beyan kirine ku welat û gelê xwe bi perwerdehiyê bigihînine refahê, seba vê yekê bername çêkirine û ji nifşên piştî xwe re bûne mînak.

Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd

Li ser tarîxa damezirandina Hêviyê çend rîwayet hene, lê belê li gorî damezirînerêkî komeleyê Qedrî Cemîlpaşa (Zinar Silopî) ew tarîx 1912 e.¹⁴ Qedrî Cemîlpaşa dibêje damezrînerine komeleyê Omer Cemîlpaşa, Fûad Temo û Cerrahzade Zekiyê Diyarbekirî ne.¹⁵ Ji bîranînen Cemîlpaşa tê fehmkirin ku Şukrî Sekban alîkariya aborî daye komeleyê.¹⁶ Ev komeleya ku hê wextê Qedrî Cemîlpaşa li Halkalı Ziraat Yüksekokulu [Dibistana Bilind ya Çandiniyê – Halkalı] bi hevalên xwe yên xwendekar re biryara avakirinê dabû, yekemîn rêxistina qanûnî ya xwendekarên kurd bû. Nivîskarê kovara *Rojî Kurdê* Xelîl Xeyalî yê Modkî di komeleyê de mirovekî xwe-

¹¹ Mehmet Bayrak (ed), *Açık/Gizli-Resmî/Gayrıresmî Kürdoloji Belgeleri*, Cilt. 1, Stenbol: Öz-Ge Yayınları, 1994, r. 546-549.

¹² Bahattin Demir, “Devlet Destekli Eğitim ve Kürd Meşrutiyet Mektebi”, *Toplumsal Tarih*, Hejmar. 200, r. 72-78.

¹³ Xezal, “Dema Kalê Me - Çaxa Me- Dema Tê”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 1, 6 Haziran 1329/19 Hezîran 1913, r. 26-28.

¹⁴ Malmîsanij, *Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti-İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, Stenbol: Avesta Yayınları, 2002, r. 51.

¹⁵ Malmîsanij, *bn*, r. 51.

¹⁶ Kadri Cemil Paşa, *bn*, r. 27.

dantesîr bû. Memdûh Selîm jî sekreterê giştî yê Hêviyê bû. Qedrî û Ekrem Cemîl-paşa li Lozanê ku seba perwerdehiyê çûbûnê şaxeke Hêviyê vekiribûn.¹⁷ Tê xuyan ku xebatên Hêviyê ne tenê li Stenbolê bûyîne. Hêvî ku bi Şerê Cîhanê yê Yekem re hatibû girtin di sala 1919'an de dîsa tê damezrandin¹⁸ û ev serdem wekî “Dewra Duyem ya Hêviyê” tê binavkirin.

Weşana pêşîn a Hêviyê, *Rojî Kurd* bû ku sala 1913'an li Stenbolê derket. *Rojî Kurd* mehane bû û çar jimareyên wê hene. Ji xeynê *Rojî Kurdê*, *Hetawî Kurd* û *Yekbûn*'a¹⁹ ku hê jimareyên wê nehatine dîtin jî weşanên Hêviyê bûn. *Hetawî Kurdê* jî roja 24'ê Kewçêra 1913'an dest bi weşanê kiriye û jimareya dawîn Pûşpera 1914'an derketiye²⁰. Mîna *Rojî Kurdê* meqaleyên *Hetawî Kurdê* jî hem bi tirkî hem bi kurdî bûn.

Hêvî seba ku ewilîn komeleya legal a xwendekarên kurd e, helbet girîng e. Lê cihêtiya wê ya gotûbêjî ji kovar û rojnameyên din ên kurd xaleke din e ku divê bê diyarkirin. Me li jorê behsa KAPK'ê kiribû ku damezrîner û endamên wê tesewireke dahatûyekê hebû ku piştî Meşrûtiyeta II'yem bi baweriya hemwelatiya makezagonî û di çarçoveya hemwelatiya Osmanî de komên etnîk/dînî yên tirk, kurd, arnawid, çerkes, ermenî û rûm tev dikarin bi hev re bêtir ku nasnameyên xwe winda bikin bijîn. Tevî fikra hemwelatiya ku tu unsûr ne raserî ya din be, şeweyeke revêberiyê ne navendî ku desthilatiya her herêmê zêdetir bibe dihate pêşniyarkirin. Lê salekê, du salan piştî Meşrûtiyeta II'yem di bin rêveberiya İttihat ve Terakkiyê de coş û hêviya pêşî nemabû. Ne şaş e mirov bibêje guherîna siyasî tesîr li bernameyên rewşenbîrên kurd kiriye. Sedem vê, Hêvî jî bi girîngiya ku dida perwerdehiyê, dîrokê, yekîtiyê, ziman, welat û hestên yekîtiyê û pevretiyê ku ji hêmanên girîng ên neteweperweriyê têne hejmartin, beriya Şerê Cîhanê yê Yekemîn li qonaxeke muhîm bû.

Lê divê mijarek bê ronîkirin. Her çendî te'birê “rewşenbîrê kurd” çarçoveyê fireh nîşanî me dide jî, rewşenbîrên hem di KAPK'ê de, hem jî di Hêviyê de hatine cem hev yekîtiyêke homejên a fikrî tune bû. Rasttir e bê gotin ku li Împeratoriya Osmanî ya sedsala 20'an tevgera kurd ji gelek parçeyan pêkhatî bû. Hêvî jî wekî KAPK û KKBP tenê rûyekî wê pirrêhiyê nîşan dide. Her çendî meylên fikrî yên rewşenbîrên derdora vê komeleyê jî hev negirin, sedem hebûn ku seba rewşengeriya kurd bernameyê hevpar çêbikin. Kovara *Rojî Kurdê* ji bo pêşkêşiya vê bernameyê bûbû mînberek. Di beşên paştir ên vê nivîsê de bi sernavên ziman, dîrok, welat, yekîtiyê û jin mijarîne xistibûne bernameya *Rojî Kurdê* dê bêne raberkirin. Her wiha em dê lê binêrin ka mijara neteweperweriyê ku cereyana girîngtirîn a sedsala 20'an tê hesibandin di kovarê de çawa hatiye nîqaşkirin. Beriya bi mînakên kurt qala babetên di *Rojî Kurdê* de derketine bê kirin, sûdewar e ku em li guherîna rewşa siyasî ya serdemê hinekî binêrin.

¹⁷ Kadri Cemil Paşa, *bn*, r. 35.

¹⁸ Kadri Cemil Paşa, *bn*, r. 163

¹⁹ Malmîsanij meqaleyêke Mehmed Salih Bedirxan nivîsiye û di rojnemeyê de hatiye weşandin raberî me dike. Malmîsanij jî wê berhema Mihemed Salih Bedirxan ku keça wî Rewşen Bedirxanê bi navê “Muzekkîrat” wergerandiye erebî ev nivîsar wergirtiye û bi alîkariya Mehmed Bekir “mealên” wergerandiye. *bn*, r. 243-4.

²⁰ Malmîsanij, *bn*, r. 161.

Rewşa Siyasî ya Salên 1909-1912

Şerên Balkanan ji polîtîkayên tirkperestiyê yê “İttihat ve Terakki”yê re wekî mîlad tê dîtin. Her çendî ev yek ji hêla polîtîkayên neteweperweriyê ve wiha be jî, rûdanên di navbera salên 1909 û 1912’an jî bûne nîşaneyên ewilîn yê rewşa tadeyiyê. Piştî Meşrûtiyeta II’yem bi zagonên cihê, mafên karkeran û yê rêxistinîyê hatine bisînorkirin. Piştî dij-şoreşa avrêla 1909’an dijberî tundewarane hatiye çewisandin û Stenbol heta 1912’an di bin destên rêveberiya rewşa awarte de maye.²¹ Li gel polîtîkayên hikûmetê, bûyerên li tevahiya împeratoriye jî kirine fikr û xwesteka nasnameya “hemwelatiya Osmanî” li paş bê hiştin. Piştî 1910’an Serhildana Arnawid û Şerên Balkanan ji van bûyeran in.

Şükrü Hanioglu diyar dike ku beriya Şerên Balkanan tirkperestî û neteweperweriya tirk di navbera rewşenbîrîne Osmanî û rêxistinîne Jon Tirkan de belav bûbûye. Li gorî Hanioglu Şerên Balkanan bûne sedem ku ev fikr hê belavtir bibe.²² Arsen Avagyan jî wiha dinivîse ku dema sê rewşenbîrên girîng ên neteweperwerên tirk; Ziya Gökalp, Yusuf Akçura û İsmail Gaspıralı li lijneya navendê hatine hilibjartin, tirkîperestî bi awayekî de facto [filî] hatiye pejirandin.²³

Tevî pêşveçûnên siyasî yê bi vî rengî, ji hêla tesîrkirin û şekldana jiyana civakî ve, çalakiyên komelebûna tirkperestî ango neteweperweriya tirk girîng in. Sala 1911’ê Türk Yurdu Derneği [Komeleya Warê Tirk] hatiye damezirandin û bi heman navî kovarek hatiye weşandin. Kesên pêşeng ên tevgera tirkperestiyê, mîna Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura û Hüseyinzâde Ali Turan di damezirandina komeleyê de cî girtine. Bi gotina Füsün Üstel dezgeha weşanê ya komeleyê xwe “kovara yekane ya bi aşkerayî neteweperwera tirk” daye nasîn. Armanca bingehîn a komeleyê ew bû ku ji bo perwerdehiya bi tirkî belav bike û li dijî dibistanên biyanî ku bi zimanên din perwerdehî dikirin polîtîkayan çêbike.²⁴ Türk Ocakları [Ocaxên Tirk] ku sala 1912’an hatiye damezirandin bûye saziyeke temsîlkarê neteweperweriya tirk. Üstel bala me dikêşe ser vê yekê ku tarîxa avabûna Türk Ocakları û li dijî Împeratoriya Osmanî, ya yekbûna welatên Balkanan rastî hev tîne û bi Şerên Balkanan tirkperestî werdigêre cereyaneke siyasî.²⁵ Bi rastî jî, Qedrî Cemîlpaşa radigihîne ku serokê komeleya Türk Ocakları Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ji wan re gotiye divê Hêviyê bigirin û li avahiya Türk Ocakları odeyek teklîfî wan kiriye. Qedrî Cemîlpaşa dide zanîn ku bi vê helwestê wan xwestiye ku rê li ber xebatên kurdperweriyê bigirin.²⁶

²¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Stenbol: İletişim Yayınları, 1995, r. 148-149.

²² M. Şükrü Hanioglu “Turkism and the Young Turks, 1889-1908,” *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*, Hans Lukas Kesier (ed.), London, New York, I.B Tauris, 2006, r. 3-19.

²³ Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, Stenbol: Aras Yayınları, 2005, r. 88-89.

²⁴ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği (1912-1931)*, Stenbol: İletişim Yayınları, 1997, r. 43-48.

²⁵ Füsün Üstel, “Türk Ocakları”, di nava *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Stenbol: İletişim Yayınları, 2002, r. 263-268.

²⁶ Kadri Cemil Paşa, *bn*, r. 42.

Balkêş e, yek ji îdeologên Türk Ocakları û neteweperiya tirk Yusuf Akçura û şexsiyetekî girîng ê neteweperweriya kurd Qedrî Cemîlpaşa eynî mînakê didin. Akçura destnîşan kiriye ku ereban bi “Ehalî-ul Erebnî”ê û kurdan bi “Hîvî”yê zû ve ye dest pê kirine da ku armancên xwe yên neteweperwer pek bînîn.²⁷ Bi heman awayî Qedrî Cemîlpaşa dibêje “dema Osmanîperwerî [Osmanlıçılık] wergêriya tirkperweriyê, ereban Muntedî ulEdebî, arnawidan Başkîm û kurdan jî Hêvî saz kiriye.”²⁸

Her çendî ev gotinên Qedrî Cemîlpaşa girîng bin jî, dibe mirov bandora Osmanîperwerî²⁹ û îslamîtiyê li ser nivîskarîne *Rojî Kurdê* bibîne. Ev rewş piraniya caran wekî nasnamene ketibine nava hev dixuye. Mesela dema Şerên Balkanan didomin di *Rojî Kurdê* de Ebû Rewşen [Mihemed Salih Bedirxan] behsa du gencên kurd ên di van şeran de hatine kuştin dike. Ev îqtibasa li jêrê nasnameyên ketine nava hev rind dide xuyakirin;

Niha em hewce nabînin tewsiyeya sebr û sebatê li bav û xizmên şehîdên bextewar ên vî dînî û welatî, ku di giyanê zeraqdana kurdayetiyê Osmanî de xwedan meqbereke pir bi şan û ezîz û bi rêzdar in, bikin; adeta wêrekiyê ku herî zêde tekilî rûmetê bûye, negirîna li ser wan ên bi şan û şerefa xwe mirine û dijberî girî û şînê, pesndana bi mirina wan e; lê em vê dibêjin:

Hûn; ey dê, bav û birayên van şehîdên muhterem... Eseh bawer bin, xeyal û gorna bîranîna van her du remzên egîdiyê ku xwîn û birayên kurdayetiyê ne sînga xemxwar ya kurdayetiyê ye; heta ku xîret û gencên kurdan hene dê manewiyata wan bijî; lê niha tiştê para me dikeve hişyarî ye... Îbret û tolhildan e!³⁰

Nivîskar di vê nivîsara xwe de li hêlekê mirina gencên Kurd ên li şer “wezîfeyeke Osmanîti û leşkertiye” û xizmeta ji dîn re dibîne, li hêleke din pesnê qaremantiya Kurdan dide. Herweha dawînê dibêje divê “Kurd ji xew rabin”.

Herweke di tevahiya vê nivîsê de bal tê kişandin ku ev komeleyên li Stenbolê hatine damezrandin û hewl didan li deverên ku kurd lê dijîn şaxên xwe vekin, tenê baskekî tevgera kurd bûn. Dema Komeleya Hêviyê ya Xwendekarên Kurd hate damezirandin ku armanc perwerdehî, pêşvebirina kurdî, pêkanîna yekîtiya kurdan, pêşveçûna aborî, geşbûn û avabûna kurdayetiyê bi behskirina kesên girîng ên ji dîroka kurd, di navbera rewşenbîr û pêşengên kurd de yekîtiyeken fikrî û armanceke hevpar a siyasî tune bû. Mesela, di hîlbijartinên sala 1912’an de Huseyn Bedirxan ê nûnerê Hürriyet ve İtilaf Fırkası [Partiya Azadî û Lihevhatinê] piştî hîlbijartinên ku tê de hedîse derketibûn li xwepêşandeneke li sencaxa Sêrtê ya wîlayeta Bedlîsê destnîşanî kurdan kiriye ku arnawidan ji bo parastina qewmiyeta xwe çek hildane. Ev gotinên Huseyn Bedirxan ku divê kurd ji demê îstîfade bikin nîşaneyê wê ye ku di nava rew-

²⁷ Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Stenbol: Der Yayınları, 2002, r. 52.

²⁸ Kadri Cemil Paşa, *bn*, r. 33.

²⁹ Ji bo têgeha Osmanîtiya li nava cemiyetên kurdan ên berê Şerê Cihanê yê Yekem bnr li. Djene Rhys Bajalan, *Jön Kürtler: Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, Stenbol: Avesta Yayınları, 2010.

³⁰ Ebû Rewşen [Mehmed Salih Bedirxan], “Kürdlüğün Menâkıb-ı Hamâsetinden İki Sîmâ-yı Besâlet”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 4, 30 Ağustos 1329/12 Rezbar 1913, r. 8.

şenbîrên kurd de fikrek bi tenê tune bûye. Ji vê tê fêhmkirin ku rewşenbîrîne xwedan fikra veqetîna ji Împeretoriya Osmanî jî hebûn.³¹ Sala 1913'an piştî mirina wî di *Rojî Kurdê* de bi jan û rêzdarî li ser hatiye bibîranîn.³²

Di *Rojî Kurdê* de Mijara Ziman

Tiştê beriya 1914'an *Rojî Kurdê* girîng dike, rewşengeriya kurd a li ser ziman, wêje, dîrok û pêşkêşîya perwerdehiya wê ya bi bernameyeke domdar û bi plan e.

Di kemilîna neteweperweriyê de cihê ziman bêguman di rêza pêşîn de ye. Mijareke sereke ya di rûpelên rojnameyê de hatiye nîqaşkirin jî, ji kurdî re çêkirina alfabeke nû û bikaranîna zimên e. Xelîl Xeyalî Modkî wan milletên din mînak nîşan dide û wiha dibêje ka çima divê gel bi zimanê xwe binivîsîn û çêbikin:

(...) Çira ku îro di dinyayê da hevqa millet û qewm heye ku (em yek wan qenc nas nakin) hed û hesab[ê] wê tune, bi ziman[ê] xu dixunîn, û dinivîs[in], kitêban çêdikin, û mekteb û medrese[yê] xu da ta'lîm[a] zarok[ê] di xu dikin, yek ji wan ranebûye, negotiye ku bi ziman[ê] me xundin û nivîsandina wê zehmet e. Ez dê bişemirînim, ziman[ê] miletek[î] dî qebûl bikim. Îro îngilîz, fransîz, alman, mosqof, îtalya[n], le ku diçin heman mekteban vedikin, ziman[ê] xu didine ta'lîmkirin. Sebeb[ê] wê çi ye? Helbet helbet di wê da ji bo millet[ê] xu fa'ideyeke dîtine, eger tê da fa'ideyek nedîna, çira hevqa mesrefan dikiran û hevqa zehmetan didane xu (...).³³

Piştî van gotinên Xelîl Xeyalî diyar dike ku ji meleyên kurd li ser kemilandina zimanê kurdî li benda pêşniyaran in.

Xelîl Xeyalî di nivîsareke xwe ya din a *Rojî Kurdê* de hewcetiyan kurdan wiha dihejmêre: Elfabeyeke nû, ferhengê, îlmîhalek, pirtûkeke dîroka kurdan vebêje, li ser welatê kurdan agahî, vekolîna adet û kevneşopiyên wan, xebateke li ser nav û hejmara eşîran, pirtûkeke rêziman û hesêb, jînenîgariya kesayetên girîng ên kurd, wêjeya kurdî û navên şa'irên wan, û tomarkirina wêjeya devkî. Ji bo pêkanîna vê armancê ji xwendevanên kovarê dixwaze çi di destê wan de hebe bigihînine Hêviyê, çi zanibin bi wan re parve bikin.³⁴

Nîqaş zehfirîn jî li ser pejirandina elfabeyeke nû hatiye kirin ka gelo divê kurdî bi kîjan elfabeyê; ermenî, latînî an erebî bê nivîsandin. Salih Bedirxan di nivîsine xwe de elfabeyeke ji Tamim-i Maarif [Namedora Perwerdehiyê] û Islah-ı Huruf Ce-

³¹ Yener Koç, "Siird Sancağı'nda 1912 Seçimleri Toplumsal Dinamikler ve Politik Farklılaşmalar", *Toplum ve Kuram: Lêkolîn û Xebatên Kurdî*, Hejmar. 6-7, Güz-Bahar 2012, r. 289-306.

³² "Bedirhanî Hüseyin Paşa", *Rojî Kurd*, Hejmar. 3, 1 Ağustos 1329/14 Gelawêj 1913, r. 5.

³³ Modanî X [Xelîl Xeyalî], "Ziman û Nezaniya Kurdan", *Rojî Kurd*, Hejmar. 2, 6 Temmuz 1329/19 Tîrmeh 1913, r. 29-30.

³⁴ M.X. [Xelîl Xeyalî], "Ziman", *Rojî Kurd*, Hejmar. 3, 1 Ağustos 1329/14 Gelawêj 1913, r. 20-22.

miyeti [Komeleya Islaha Herfan] çêkirî di *Rojî Kurdê* de diweşîne. Salih Bedirxan alîgira bikaranîna herfên erebî ye.³⁵

Hêskirina xwendin û nivîsdina kurdî dê hejmara xwende û nivîskara zêde bike, pêşî li çapemeniyê veke û bi vî awayî dê civakeke kurdîxwîn û kurdînivîs çêbibe. Salih Bedirxan girîngiya rayeke giştî ya mîna vê wiha dibêje:

Çapemenî ye ku raya giştî tîne holê û berekî kifşe dideyê. Miletê ku girîngiyê nede çapemeniyê hîç aranceke kifşe di fikrê gelemperî yê wî de çênabe; miletekî ku nikaribe coyêke pê zana û zexm deyne ber xwe, wekî avê berdî ser erdekî şov e beyar hêzên wî yên surîştî dibin ziyar, diçin: Û li ser vê yekê ha ew millet sedem vê xefletê ji xetereya bêcivakjiyînê û rojekê windabûnê û windakirinê nafilitin; ya rastî ger em baş bifikirin em nîşaneyên vê mirina muheqeq a ku ev nexweşiya tirsnaq ji me re diyar dike dibînin û ew di me bi xwe de dixuye ku em li ber têkçûnê ne.³⁶

Mimkun e ev xala Salih Bedirxan ku hêza miletekî nikaribe raya giştî birêve bibe dişibîne ava diherile ser çola beyar, ziyar dibîne û nivîskarên din ên *Rojî Kurdê* (û her wiha *Hetawî Kurdê*) ku girîngiya çapemeniyê destnîşan dikin bi çavê Benedict Anderson “kapîtalîzma çapê” bê xwendin. Anderson dibêje bi rêya çapê “hişyariya neteweyî” ku aîdî komekê ne bi mirovên nivîsên bi eynî zimanî dixwînin û têdigihên re tê afirandin.³⁷

Mijara Dîrokê

Her wekî li beşine jorê jî hatiye diyarkirin, ziman û dîrok nemaze di *Rojî Kurd* û bi gelemperî dezgeha din a weşanê ya Hêviyê *Hetawî Kurdê* de mijarek e ku zehf-tirîn li serê hatiye nivîsandin. Ji bo pêkhatina rewşengerî û hişyariya kurd pêwîst e ku kurd dîroka xwe zanibin. Ji ber vê yekê Abdullah Cevdet, tevî danîşana pêşveçûnê girîng ên sedsala 20’an destnîşanî Kurdan dike ku divê hem li mêjûya xwe hem jî li “dîroka dahatûya xwe” xwedî derkevin:

Dîroka Kurdan heye? Bi (*Şerefnameyekê*) miletek nikare şerefa dîroka xwe anjî dîroka şerefa xwe biparêze, bindestî xwe bigire? Sedsala em tê de ne ne henek e, sedsala 20’an e. Miletê ne xwediyê dîroka mêjûya xwe, ne xwediyê dahatûya xwe ne xwediyê xwe ye. Milet û ferdên nebin xwediyên xwe dibine memlûk, malê hinekên din.³⁸

³⁵ M.R. Ezîzî [Mihemed Salih Bedirxan], “Harflerimiz ve Teshil-i Kıraat”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 2, 6 Temmuz 1329/19 Tîrmeh 1913, 12-13. Li gorî Doktor Abdullah Cevdet diviya herfên latîni bihatana bikaranîn. “Bir Hitab”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 1, 6 Hezîran 1329/19 Pûşper 1913, 3-4. Li ser vê mijarê raya balkêştirîn a Mewlanzade Rifat e. Li gorî Rifat divê elfabeya Urartû bê nûjenkirin. Çunkî li gorî wî kurd û ermenî ji heman rahî ne, ji ûrartûyan tîn. “Muhterem *Hetawî Kurd* Gazetesi Müessislerine”, *Hetawî Kurd*, Hejmar. 2, 20 Teşrîni sanî 1329/3 Gelawêj 1913, r. 2-3.

³⁶ Salih Bedirxan, “Kılıçdan Evvel Kalem”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 3, 1 Ağustos 1329/14 Gelawêj 1913, r. 6.

³⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London, New York: Verso, 1991, r. 37.

³⁸ Doktor Abdullah Cevdet, “Bir Hitab”, r. 3

Tevî şîrovevên li ser dîrokê, resmên kesên girîng ên kurd danîne ser bergan, jî-nenîgariya kesên mîna Selaheddîn Eyyûbî ku dewlet damezrandine, Huseyin Kenan Bedirxanê ji mala mîran hatiye, ji bo “hesreta rojên xweş û serkeftî yên heyama berê” xistine kovarê. Her wekî Salih Bedirxan jî girîngiya dîrokê ya ji bo netewebûnê bi gotina “dixwazim bibejîm ku zirar û ziyana me ji bêdîrokiyê ew e ku em bi windabûna hebûna qewmê xwe, di erefeya bendetîya felişîn û jibîrbûnê de ne, ji vê zirara heyatî mezintir mehrûmiyet û husran çênabe.”³⁹

Li hêleke din nivîskarê bi navê Ekrem (îhtîmal e Cemîlpaşa be) ku bi hesret heyama berê tîne bîra xwe rojên berê û niha hevrû dike; diyar dike ku dema mîr serdest bûn gelê kurd bi refahî dijiya û mîr, axa, bazirgan, û cotyar tev wekhev bûn.⁴⁰ Ev hesreta heyamên nîv-xwesere nîşan dide ku di navbera nivîskarine *Rojî Kurdê* de helwesteke serxwebûnê hebû. Lê tê dîtîn ku ev helwest ji bo rewşenbîrên kurd ên ku li Stenbolê tevî karine enetellektuelî dibûn ji kesên li Kurdistanê seba vê yekê dixebitîn, cihê tevî ku em ji rojnameyan wan derdixistin fehm dikin, ji bernameyekê bêhtir, wekî hesreteke heyamên berê di nava nivîsaran de maye. Ev hesreta heyama berê ku di nivîsarên *Rojî Kurdê* de jî dixuye bi hesreta ‘weten-î esliye’ ya wan re bûye yek.

Têgihîştina Welat

Pevbestîna welatê hevpar jî eynî mîna pevbestîna dîroka hevpar mijarek e ku ji aliyê nivîskarên *Rojî Kurdê* ve gelekî dihate nîqaşkirin. Piştî mirina wî, jiyana Huseyn Kenan Bedirxan di *Rojî Kurdê* de wiha hatiye nivîsandin:

Wekî ferdên din ên malbata Huseyn Paşa sedem ji bilî pêmayiya bav û kalkanê wî, mal û milkê wî yê hatî çopandin, li welatê wî yê eslî û kaniya xîreta camêriya wî tu sermiyana jiyan û debara wî tune bû û ji bo bersivdana lutfa vê fedakariyê xwe mecbûr dîtiye ku bi vegera li ser hestên xwe yên nîjadî bijî û vegere welatê xwe yê eslî û bi birayê xwe Huseyn Paşa re wan daye ser rêya Kurdistanê.⁴¹

Li gorî Umut Özkırmılı, vesazandina neteweyî ya qadeke civakî, girîngtirîn gaveke netewesaziyê ye.⁴² Helbet neteweyîkirina erdnîgariyê bi alavên nûjen, alayan, nexşeyan, pûlan digihe asta bilindtirîn.⁴³ Lê li gorî wê demê hişyariya neteweyî ya ku bi “welatê eslî” di *Rojî Kurdê* de dihate afirandin gaveke pêşîn e ku divê piçûk neyê dîtîn. Erdnîgariya Kurdistanê bi dewletên di dîrokê de lê hatine avakirin, mîr, axa û kesayetiyên girîng ên tarîxî wekî niştiman hatiye sêwirandin. Wekî Anthony

³⁹ Salih Bedirxan, “Kılıçdan Evvel Kalem”, r. 6.

⁴⁰ Ekrem [Cemîlpaşa], “Berê û Niha”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 4, 30 Ağustos 1329/12 Rezber 1913, r. 32.

⁴¹ “Bedirhanî Hüseyin Paşa”, r. 5.

⁴² Umut Özkırmılı, *Contemporary Debates on Nationalism; A Critical Engagement*, New York: Palgrave, 2005, r. 180.

⁴³ Umut Özkırmılı, *Contemporary Debates on Nationalism; A Critical Engagement*, r. 180-181.

Smith dibêje “welat” hem netewe li serê dijî, berdest e, hem jî şopên heyamên berê yên mîstîk dihewîne.⁴⁴

Mijara welat me tîne pirsiyareke hundirîn a rewşenbîriyê ku di *Rojî Kurdê* de zehfî hatiye nîqaşkirin: Divê rewşenbîrê kurd li Kurdistanê bijî an li Stenbolê? Kîjan dever dê alîkarî bike ta ku bigihîje armancên xwe? Em dibînin ku li ser van pirsan damezrînerên Hêviyê û/anjî rewşenbîrên di weşanîne din de ramanên xwe vedibêjin li hev nekirine. Di *Rojî Kurdê* de nivîskarê bi navê Bulgaristanlı Togan şîretê li gencên kurdan dike ku wekî xortên tirkî nekevîne wê şaşîya ji gelê xwe dûr bikevin û li ser mijarê ramanên xwe wiha derbirine:

Eger hûn ji wê deverê dûr bimînin, hewl bidin peywira xwe ya ronîkirin û rêberiyê li derveyî wê deverê bikin, eseh zanibin dê xebata we bibe ziyar. Li ser navê milletê tu fêkiya bifêde nede. Milletê we dê we, çîna xwe ya rewşenbîrî, bi tu awayî ji xwe nehesibîne. Dê we her biyanî bihesibîne. Dê bandora rêbertiya we li wir hîç nebe. Vê yekê her di bîra xwe de bihêlin ku milletên vî zemanî hişyar bûne an jî nemaye hişyar bibin, ew millet in ku çîna xwe ya rewşenbîr her di sînga xwe de dihewînin. Çîna rewşenbîra ya van milletan her car di nava çînen din en milletê xwe de ne, û dema felaketê ya milletê xwe pê re dinale, û rojên şahiyê dîsa pê re dilorîne. Va hûn, ku vê peywirê millî ya berê xwe dayî we, bi vî şeweyî têbigihên, û wiha dest bi pêkanîna wê bikin, hûn dê hingê wê peywirê tam bi maneya îro pêk bînin. Û baş zanibin, bi vî şeweyî hûn dê ne ku milletê kurd vejînin lê, milletê kurd ji tunetiyê çêbikin.⁴⁵

Bulgaristanlı Togan jî wekî berê ku Abdullah Cevdet destênîşan kiribû, di wê fikrê de ye ku çaxê tê de ne, çaxê hişyarbûnê ye û ev hişyarbûn ne mimkun e bê gel were kirin. Dema gelemperiya nivîsarên *Rojî Kurdê* bîna nîrxandinê dê bê dîtin ku raya giştî ya li ser ziman û çapemeniyê, mêjûya hevpar, kesayetiyên girîng ên dîrokî û pevbestîna welat herî zêde hatine nivîsandin. Li gorî Togan rewşenbîrên kurd dema ku bi gelê xwe re bijîn, dikarin armancên xwe pêk bînin û bi vî awayî ne ku milletê kurd vejînin lê milletê kurd çêbikin.⁴⁶

Lê li ser jiyîna li Kurdistanê tê dîtin ku di navbera rewşenbîrê kurd û Togan de ji hêla metodê ve ji hev cihêti hene. Mesela Mewlânzade Rifat di *Hetawî Kurdê* de dinivîse ku xortên kurdan jî divê mîna yên ermenîyan pêşî perwerdehiya xwe bigirin û dûvre bi bernameya zexm veqerine xaka lê çêbûne. Wekî din li gorî wî bêyî ku plangeriyê xebatî bê kirin, şandina xortên kurdan bo Kurdistanê bê encam e.⁴⁷

⁴⁴ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1986, r. 184.

⁴⁵ Bulgaristanlı Togan, “Millîtinîze Karşı Vazîfenîz: Kürd Münevver Gençliğine”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 2, 6 Temmuz 1329/19 Tîrmeh 1913, r. 2-3.

⁴⁶ Mijar jiyîna li Kurdistanê an jî dereyê wê di hejmarîna Hetawî Kurdê de jî hatiye nîrxandin. Lê em nikarin bibêjin ku rewşenbîrên kurd ên wê serdemê li ser rayekê li hev kirine. Mesel Abdullah Cevdet dibêje divê genc biçine Kurdistanê dibistana vekin û şûna li deverîne din bibîne walî, bila bibîne mamosteyên wan dibistanan. Li gorî Abdullah Cevdet encax bi vî awayî gencên kurd dê di rêya rast de bin. “*Hetawî Kurd Gazetesi Muharrirlerine*”, *Hetawî Kurd*, Hejmar. 1, 11 Teşrînî evvel 1329/24 Kewçêr 1913, r. 2-3.

⁴⁷ Mevlânzade Rifat, “Muhterem *Hetawî Kurd Gazetesi* Müessîslerine”, *Hetawî Kurd*, Hejmar. 2, 20 Teşrînî sanî 1329/3 Berfanbar 1913, r. 2-3.

Helwesta Yekîti û Piştewaniyê

Serdema Meşrutiyeta II'yem di nava tevgera kurd de pêwendiya navbera peyvên [te'awun û tereqqî]yê “piştewani” û “pêşveçûnê” zehfî girîng hatiye dîtin û ev nav li komeleyên hatine damezirandin kirine. Nivîskarên *Rojî Kurdê* jî gelek caran nîşan dane ku pêşveçûna kurdan bi rêya yekîti û piştewaniyê pêk tê. Ji bo xeyala yekîti û pevretiya “miletê kurd” gava ewilîn rakirina dubendiyên eşîran e. Mesela, xwediyê kovarê Edulkerîmê Silêmanî wekî gelek mijarên din bal kişandiye ser perwerdebûna komelkî. L gorî Edulkerîmê Silêmanî ger sed kes li hev bicive û her kesek li ser mijareke cihê bixebite, dê heta mehekê sed mijar bêne zanîn.⁴⁸

Her wiha danezanîna ku tebîbekî çavan ê bi navê Heyderzade Ehmed yekşeman kurd ên nexweş ên feqîr belaş tedawî dike, mîna ke hewldana ji bo vê yekîti û pevretiyê ye. Ebdulêzîz Baban Osmanî Teshîl-i Mesalih İdarehânesi [Rêveberiya Hêskirina Karên Fermî ya Osmanî] vekiribû û hemû hewmwelatîyan, nemaze “qewmê kurd ku xwedanrûmet e ku yek jê ye” dikarî jê sûd wergirin. Vê saziyê bi destheqekî hindik di kar û barên fermî de şewr û alîkarî dida. Ev hestên yekîti û piştewaniyê ji bo pêşveçûna aborî helwesta hevkarîyê jî nîşan dida.

Helwesta Pêşveçûna Aborî

Wekî ku ji nivîsarên rewşenbîrên kurd ên *Rojî Kurdê* jî bê fehmkirin, pêşveçûna aborî ya Kurdistanê armançeke di bernameya wan de bû. Ji vê sedemê ‘reformên’ di warê çandiniyê ku sereke debara gelê kurd bû, nivîskar gelekî mijûl kirine. Mesela, Necedê Diyarbekirî di nivîsara xwe “Cotkarî” de dibêje ku li Ewropayê di çandiniyê de mekîne dişixulînin û mekîne di dîn de ne heram in. Seba vê yekê li gelê kurd tewsiye dike ku zarokên xwe bişînine dibistanên çandiniyê. Hêvîdar e ku zarokên ji van dibistanan derkevin dê li Kurdistanê bixebitin.⁴⁹ Necedê Diyarbekirî tevî ku dibêje mekîne ne heram in, bernameyeke çandiniyê pêşniyarî gelê bi pirranî misilman e dike.

Ji bilî nivîsarên li ser çandiniyê mirov rastî yên li ser baziganî, pêşniyazên pêşveçûna bazirganî jî tê. Edulkerîmê Silêmanî ku pêşî qala girîngiya perwerdebûna komelkî kiriye, di nivîsareke din de bal dikişîne şerîkeyên komelkî. Li gorî Edulkerîm bi vî awayî ne tenê bazirganî dikemile, her wiha dibistan dê bêne vekirin, alîkariya xwendekaran bê kirin, dest heqê mamosteyan bê dan.⁵⁰ Wekî tê xuyan li nik Edulkerîm “te'awun” û “tereqqî” bi hev re ne.

Ji bilî helwestên ziman, dîrok, wêje û welatê hevpar, xebat, piştewani û pêşveçûna aborî, rewşenbîrên kurd wekî mînakên din ên li Împeratoriya Osmanî seba jinên kurd jî bername hebûn. Em niha em dê binêrin ka nivîskarên *Rojî Kurdê* jinên kurd çawa nixandine.

⁴⁸ Silêmanî Edulkerîm, “Tal û Şîrîn”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 1, 6 Haziran 1329/19 Pûşper 1913, r. 21.

⁴⁹ Diyarbekirî Necedet, “Cotkarî”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 1, 6 Haziran 1329/19 Pûşper 1913, r. 24-25. Divê bê bibîranîn ku xwendekarên Komeleya Hêviyê ava kiribûn li vê dibistana çandiniyê [Ziraat Mektebi] xwendibûn.

⁵⁰ Silêmanî Edulkerîm, “Hilatinî Rojî Îqbal”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 4, 30 Ağustos 1329/12 Rezber 1913, r. 19.

“Di Civaka Kurd de Statûya Jinê”

Rewşenbîrên kurd jî di pêkanîna nasnameya neteweyî de girîngiyê didine jinan. Divê neyê jibîrkin ku piştî 1908’an İttihat ve Terakkiyê jixwe dixwest reforma civakî ya bi dirûşma “Jiyana Nû, Malbata Nû” bi ser jin û malbatê re pêk bîne.⁵¹ Ji hêla din ve di wê serdemê de tê dîtin ku êdî jin jî, nemaze yê xwende, dest bi rêxistinbûnê kirine. Her wiha em dibînin ku rewşenbîrên kurd jî li guherîna rewşa civakî ya jina Osmanî dinêrin û li nav kurdan li ser rewşa wê, pirsgirêkên wê dihizirin. Nivîskarê bi navê Erganîli Y.C. nivîsarek e bi sernavê “Li nav Kurdan Mijara Jinan” daye weşandin. Nivîskar pêşî balê dikişîne ku li Amerîka û Ewropayê jin seba mafên xwe yê civakî û siyasî tê dikoşin, li Asyayê jî mînaka vê pêşveçûnê Japonya ye û rewşa jinan li welatê Osmanî bi gelemperî xirab e, paşê “di civaka kurd de statûya jinan” dinirxîne. Li gorî wî li nav kurdan jin azadtir in, ji bo peyitandina vê nêrîna xwe, ji jiyana civakî çend mînakan dide. Diyar dike ku jin di şerê navbera eşîran de, li deverên di bin teyroka fişengan de bi rehetî digere û di rewşên wiha de kes nikare dest bide wan. Du mînakên din dide; ku jin bi mêrê xwe re diçin ser zeviyê û bi tena serê xwe diçin sûkê, firotanê dikin. Li ser nixumandinê jî dibêje, jinên kurd ji vê hêlê ve jî serbesttir û rehetir in:

Divê gencên kurd tê bigehin ku mijara jin û malbatê mijara jînê ye. Beriya hemû tiştî divê bal bidinê da ku [statûya] jinên kurd bilindtir bikin. Divê bizanin ku hebûna dayikên bîaqil û serwext wekê zad ji civakê re pêwîst e. “Jinên miletekî mêzîna radeya pêşveçûna wî ne.”

Pêşveçûna miletan û mirovan girêdayî statûya jinên wan e. Divê ev presîb her di bîra we de be.⁵²

Wekî dixuye li ser mijarên jin û malbatê nêrîna rewşenbîrên kurd jî ji tevgerên din ên serdemê ne cihê ye; statûya civakî ya jinan pîvana pêşveçûna miletekî ye.

Babetên heta niha me xwendin, fehma ziman, wêje, dîrok û welat ku di *Rojî Kurdê* de li ser wan zehf hatiye nivîsandin, parek ji hişyarbûna neteweyî hatine qebûlkirin. Wê dema destpêka sedsala 20’an ku neteweyên Balkanan serbixwe dibûn, dengê neteweperwerên tirk berztir dibû û cîranên kurdan û ermeniyan jî dabûne ser rêya helwestên neteweyî, dê bikêr bê ku em li ser modêla ku kurdan a ji bo hişyarbûna neteweyî ji xwe re hilbijartiye bihizirîn.

⁵¹ Zafer Toprak, “The Family, Feminism and the State during the Young Turk Period”, *Premiere Rencontre Internationale sur L’Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Stenbol: ISIS, 1991, r. 441-452.

⁵² Erganî Madenli Y.C., “Kürdlerde Kadın Meselesi”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 4, 30 Ağustos 1329/12 Rezber 1913, r. 12. 19. Xebateke li ser gotûbêja neteweperiya kurd ya destpêka sedsal 20’an û mijara jinan: Emine Rezzan Karaman, “Feminity Within the Context of Kurdish Nationalist Discourse in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, Unpublished M.A. Thesis, Zanîngeha Boğaziçiyê, 2008. Xebateke bîteferuat li ser neteweperweriya kurd û jinên kurd: Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, wer. Fahriye Adsay, Sema Kılıç, Ekin Uşaklı, Stenbol: Avesta Yayınları, 2005. Her wiha li ser Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti [Komeleya Berzkirina Jinên Kurd] ya 1919’an hatiye damezrandin bnr li: Yavuz Selim Karakışla, “Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti (1919)”, *Toplumsal Tarih*, Hejmar. 111, Adar 2003, r. 14-24.

Fehma Neteweperweriyê û Binyata Wê

Ji mînaka *Rojî Kurdê* û çapemeniya wê serdemê tê fehmkirin ku modêla neteweperweriyê ya ku rewşenbîrên kurd xeyal dikir peralêlî modernîte û pêşverûtiyê bû. Armanc “ji bo hebûna di serdema neteweyan de pêşveçûna bi yekîtî û xebatê ye.” Her çendî li ser neteweperwerî û serxwebûnê rewşenbîrên kurd xwedan bîr û rayên cihê ne jî, em dikarin bibêjin ku li ser vê xalê li hev dikin.

Di *Rojî Kurdê* de neteweperwerî wekî îdeologiyekê tê nîqaşkirin. Neteweperwerî carina pêwîstiyêke pêşveçûnê û hebûna neteweyî, carina jî pêşniyarine li ser rêveberiyê dihewîne. Ji vir pê ve em dê nîqaşên neteweperweriyê ku Xezal, M. Salih Bedirxan, Harputlu H.B. Abdullah Cevdet û Lutfî Fikrî kirine binirxînin.

Nivîskareke/î bi navê Xezal koka kurd û ermeniyên digihîne asûriyan. Li gorî wî piştî ku îslam hatiye pejirandin, ev gel şibiyane ereban û tenê zimanê wan parastî maye. Piştî ku ketine bin desthilatiya romîyan⁵³ ji ber ku her du qewm jî misilman bûn, baş li hev kirine, lê kurd nêbûne “xwe”. Wan ne zimanê xwe bi pêş ve biriyê, ne jî ew dîroka xwe hîn bûne. Ji ber vê yekê divê kurd zimanê xwe bi pêş ve bibin, dîroka xwe fêr bibin û şexsiyetên girîng ên dîrokî nas bikin, yanî pewîstiyên “xwebûnê” pêk bînin, bibin yek.⁵⁴

Ev babetên Xezalê/î nivîsîne fikrine hevpar ên nivîskarên *Rojî Kurdê* ne. Nivîskarên ji siyasetmedar, nivîskar, şa’ir û melayên di dîrokê de serkeftî bûyîne, sûd wergirtine. Mesela Mihemed Salih Bedirxan şî’ra Ehmedê Xanî ya ku îro hinek dîrokan daxwaza serxwebûnê dinirxînin⁵⁵ xistiye nivîsareke xwe û gotiye divê ev şî’r di gel şî’reke din ê Hecî Qadirê Koyî ji ber bê zanîn.⁵⁶

Ji bilî vî rûyê neteweperweriyê, nivîskarên *Rojî Kurdê* jî hêla îdeolojîk ve nîqaşa wê dikin. Mesela Harputlu H.B. dibêje ji sedem fikra neteweperweriyê li nav alman, fransî û îngilîzan belav bûye, vê fikrê ew bi pêş ve birine. Her wiha ereban li Misrê, tataran jî li Rûsyayê bi çalakiyên rêxistinî pêşveçûna neteweya xwe ji xwe re kiriye armanc. Harputlu H.B. hevîdar e ku îdeolojiya neteweperweriyê ji alema îslamê re nemaze ji civaka kurd a li paş mayî re bibe wesîleya hişyariyê.⁵⁷ Her wekî ji peyvên nivîskar bi xwe tê fehmkirin ew neteweperweriyê şertekî ewilîn ê hişyariya neteweyî dihesibîne.

Di naveroka nîqaşa neteweperweriyê de nêrînên Abdullah Cevdet seba fehmkirina texeyulata rewşenbîrên kurd a li ser şêweyên rêveberiyê, girîng in. Di nivîsara xwe ya bi sernavê “İttihâd Yolu (Riya Yêkîtyê)” de Abdullah Cevdet behsa giftûgo-yeke li ser *Rojî Kurdê* ya bi hevlekî xwe re dike:

⁵³ Kurd ji Osmaniyan re dibêjin romî.

⁵⁴ Xezal, “Dema Kalê Me - Çaxa Me - Dema Tê”, r. 26-28.

⁵⁵ Amir Hassanpour, “Kürt Milliyetçiliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar”, di nava *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Abbas Vali (ed), Stenbol: Avesta Yayınları, 2005, r. 135-198.

⁵⁶ Mehmed Salih Bedirxan, “Berî Şîrî Qelem”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 3, 1 Ağustos 1329/14 Gelawêj 1913, r. 24-25. Ehmedê Xanî wiha dibêje: “Ger dê hebûya me padişahêk/ Layîq bidiya xwedê kulahek/ Te’yin dibû ji bo wî textek / zahir dibû ji bo me bextek/ Hhasil bibûya ji bo wî tacek/ Helbet dibû me jî rewacek.”

⁵⁷ Harputlu H.B., “Garble Şark Milliyet Hezayanları”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 1, 6 Haziran 1329/19 Pûşper 1913, r. 8-9.

Dostekî min ê muhterem û mu'ezziz dema kovar [a *Rojî Kurd*], li ser maseya min a nivîsê dît, ji nişka ve got: “Ev çi kovar e?” Min got: “Kurdolojiya” ye yanî navgîna weşana vekolînên civakî û nîjadî ye. Hevalê min kovar vekir, gava çav bi nivîsareke Kurdî ket, got: “Madem ne bi tirkî ye, madem bi kurdî ye, ev rojnameya ‘tefrîqeyê’ ye” û danî ser maseya min.⁵⁸

Abdullah Cevdet vê helwesta hevalê xwe şaş dibîne, li gorî wî, her çendî Împêratoriya Osmanî li Ewropayê ax ji dest çûye, hê jî pîrr-netewe ye û rêyên parastina vê taybetiyê hê neqediyane. Bi bîr tîne ku careke li Qulûba Îttihat ve Terakkîyê axiftiyê û gotiyê “yekîtiya unsûran pêkhatiya yekîtiya berjewendiyên e”. Yanî, yekîtiya unsûrên cihê ji berjewendiyên wan ên hevpar tê. Her wiha çawa yekîtiya unsûran bê telebkirin, divê daxwaza cihêbûna wan jî pêkan be. Abdullah Cevdet dide nîşan ku êdî tu hêz nikare li hemberî cereyana neteweperweriyê raweste û mînaka Swîsreyê dike pêşniyariyêke siyasî. Li împêratoriyeke mîna Osmanî şaşî ye ku tetbîqa makezagonek û zimanekî tenê bê kirin. Sedem vê yekê divê weke li Swîsreyê rêveberiyên piçûk ên xweser di împêratoriyeke ku gelek cihêtiyan di xwe de dihewîne hebin. Û Kurd jî “dixwazin zimanê xwe, dîroka xwe tomar bikin, şexsiyeta xwe ya milî bigihînine asteke berhevtir û baştir fêhmkirî. Ez bawer im hikûmeta me ya zana dê vê baş bibîne.”⁵⁹ Wekî dixuye Abdullah Cevdet tam berî sedsalekê fikra ku dewletên ji unsûrên cihê pêk tên bi polîtîkayên rast bêyî belav bibin, dikarin bijîn parastiyê.

Lutfî Fikrî jî mîna Abdullah Cevdet bawer dike ew e ku neteweperwerî cereyan qewîtirîn a sedsala 20'an e. Nivîskar behsê dike ku li Împêratoriya Osmanî du meylên neteweperweriyê hene û di heman dema miliyetên ne-misilman têne nasîn, yên misilman nayêne nasîn. Lutfî Fikrî du serpehatiyên xwe radigihîne. Dema diçe Xarpêtê li gundekî Ruhayê gundîna jê re kovareke bi kurdî anîne û gotine çiqasî li ser hev xwendine û kêfa wan hatiye. Vê bûyerê kiriye ku Fikrî bihizire bê ka neteweperwerî çawa li gundên tenhatirîn ên kurdan bi ser ketiye. Destnîşan dike ku kurd jî piştî ereb û arawidan digihêne hişyariya neteweyî. Lê belê Lutfî Fikrî tembîh li rewşenbîrên kurd dike ku beşdarî tevgerên cîyawaz ên ku aştiya Anatolê xira bikin nebin. Berevajî helwestên wiha divê kurd bibine beşeke aştiya Anadolê û ew tenê bi vî şeweyî be, silav hişyarbûna kurd dike.⁶⁰

Mumkin e bê ku gotin rewşenbîrên kurd binyateke îlhamî ya nepenî heye ku heta niha carina bi bernameyên mîna “hişyarbûna neteweyî” an jî yên rewşengerî xwe dide xuyan. Tê dît ku nivîskarên mîna Mihemed Salih Bedirxan, Necmedînê Kerkûkî û Îsmâil Heqqî Babanzade îslamiyet û xelîfetiye dihebînin û her wiha Rojavayê jî mînak digirin. Lê belê pêwendiya bi Rojavayê re hinekî aloz e. Rojavaya ku ji bo mijarên pêşveçûn, neteweperwerî, perwerdehî û mafên jinan mînak tê pejirandin, li hemberî îslamê xirîstiyân/biyânî tê fehmkirin. Abdullah Cevdet bal dikişîne ser ke-

⁵⁸ Doktor Abdullah Cevdet, “İttihâd Yolu”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 2, 6 Temmuz 1329/19 Tîrmeh 1913, r. 8.

⁵⁹ Doktor Abdullah Cevdet, bn, r. 8.

⁶⁰ Lutfî Fikrî, “Kürd Milliyeti”, *Rojî Kurd*, Hejmar. 4, 30 Ağustos 1329/12 Rezber 1913, r. 2-5.

sayetên rewşengeriyê yên gerdûnî yên mîna Voltaire, Montesquieu û dema şêweyê rêveberiya li Swîsreyê mînak dide, van nêrînên xwe bi ayetên *Quranê* piştrast dike. Ji aliyekî din ve Necedê Diyarbekirî dema ku qala şixulandina mekîneyan dike, mecbûr dimîne destnîşan bike ku li gorî îslamê ne heram in. Nêrîna şexsî ya her nivîskarî çendî helwesta wî diyar bike jî em dibînin ku destpêka di sedsala 20'an de misilmantî ji bo rewşenbîrên kurdan pîvaneke girîng bûye.

Tê dîtin ku Rojava û xirîstiyânî bi ermeniyên kesayet dîtiye. Di bernameyên hişyariya neteweyî û rewşengerî de ermenî mînak têne hesibandin. Mesela Mewlanazade Rifat bi bîr dixê ku kurd û ermenî ji heman rehî, ji ûrartûyan hatine⁶¹ û biratiya wan nîşan dide. Abdullah Cevdet jî nîşan dide ku ermenî û kurd du gelên cîran in û sedema dubendiyên navbera wan jî lipaşmayîna yekî ji yê din e.⁶² Dema bê bîranîn ku partiyên siyasî yên ermeniyên di navbera salên 1908 – 1912'an de li deverên dûr ên Anadolê dibistanên misionêrî yên taybet ên katolîk û protestan vekirine, tê dîtin ku ji bo pêşveçûna gelê ermenî bûne hêzine nû.⁶³ Dibe ku girîngiya ku rewşenbîrên kurd dida perwerdehiyê û daxwaza vekirina dibistanan ji ber vê mînakê li cem wan be.

Encam

Komeleya Hêvî ya Xwendekarên Kurd girîng e, ji ber ku ew komeleya pêşîn e ku xwendekarên Kurd di sedsala 20'an de vekirîye û wê bernameyêke hişyarbûna neteweyî heye. Rewşa azadiyê ya 1908'an dema di bin rêveberiya zordest de ma û hem li tevahiya Împeratoriye hem jî li Cîhanê cereyanên neteweperwer û rewşenger hêzdartir bûn, rewşenbîrên kurd jî pê hesiyên ku êdî dema hişyarbûna neteweyî ye. Di dezgeha weşanê ya komeleyê *Rojî Kurdê* de girîngiya mêjûya hevpar, kesayetên navdar ên dîrokî û afirandina zimankê hevpar hatiye nîşandan. *Rojî Kurd* bi sedema ku qadek bû ku rewşenbîrên kurd lê dikaribûn bîr û boçûnên xwe ji bo pêşveçûn û kemilîna aborî û civakî ya gelê kurd û li van waran têkneçûna wî pêşkêş bikin, di nav çapemeniya kurd de xwedan statûyêke herî girîng e.

Gülseren Duman

⁶¹ Mevlanzade Rifat, *bn*, r. 2-3.

⁶² Doktor Abdullah Cevdet, "İttihad Yolu", r. 8.

⁶³ Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *bn*, r. 81.